

74.2614

353

Кср. 3556

A

ЭЛКЪАНЛАНЫ М. КЪ.

ДИДАКТИКА МАТЕРИАЛ

КЪАРАЧАЙ ТИЛ

ЭЛКЪАНЛАНЫ М. КЪ.

КОНТРОЛЪНЫМЪ СИГНАТУРА

ДИДАКТИКА МАТЕРИАЛ

Къарачай тилни

грамматикавындан, тюз джазыу бла тил ёсдюрюден

3 класс

УСТАЗЛАГЪА БОЛУШЛУКЪ

Биринчи чыкыгъаны

СТАВРОПОЛЬ КИТАБ БАСМА
КЪАРАЧАЙ-ЧЕРКЕС БЕЛЮМ
ЧЕРКЕССК 1988

74,261.4

74.2261.4. Кар.
Э 53.

Рецензентле: *Байчораланы Р. Х.*
Къобанланы С. А.

Джарашдыргъан художник *Марков Ф. И.*

Къарачай-Черкес облысполкомну окъуу бѣлюмю
теджегенди

ISBN 5—7644—0238—7

© Ставрополь китаб басма
Къарачай-Черкес бѣлюм, 1988

Ал сёз

Дидактика материал ючюнчю клас-сны къарачай тилден программасына кёре джарашдырылгъанды.

Карточкалагъа грамматикадан, тюз джазыудан, тил ёсдюрюуден материал-ла киргендиле.

Программа, отуз тогъуз сериягъа юлешиниб, карточкалада джазылгъан-ды. Хар серия программаны бёлюмле-рини темаларына бериледи — грам-матикадан, тюз джазыудан, тил ёс-дюрюуден. Орта эсебден хар темагъа (сериягъа) тогъузушар карточка джа-рашдырылгъанды.

Карточкалада берилген ишлени ус-таз хар дерсни этапларында — окъул-гъанны къайтарыугъа, джангы дерсни юретиуге, аны бегитиуге — хайырлан-дырыргъа боллукъду. Андан сора да грамматикадан, тюз джазыудан, тил ёсдюрюуден алгъан билимлерин сына-р ючюн да хайырланыргъа тыйынш-лыды.

Карточкала бла ишлеу хар дерседе

5 — 10 минутха дери барады. Устаз окъулгъан дерсни къайтаргъан кёзюуде сохталаны бир къаууму карточкалада берилген ишлени этеди. Беш-он минутну ичинде устаз окъулгъанны къайтарыуну бошайды, сохталаны карточкала бла этген ишлерин джыяды, терс-тюз болгъанын экинчи дерсде айтады, ишлерине багъа салады (сынау халда берген эсе). Алай бла, хар дерсде тогъуз-он сохтагъа багъа салыргъа боллукъду.

Джангы материалны берген кёзюуде, сынау ишледе карточкалада берилген материалны техника мадарланы кючлери бла хайырланыргъа боллукъду.

Карточкала бла ишлеуге сохталаны хазырларгъа керекди. Устаз сохтала эталмазлыкъ ишни бермейди.

Автор.

ОКЪУЛГЪАНЫ КЪАЙТАРЫУ.

Тауушла бла харифле.
Ачыкъла. Тунакыла.

№ 1

С—1

1. Кесгин окъугъуз.

Ана тилде кёз джарыкъ кёреди,
Ана тилине адам сый береди,
Сагъыш этеди кечем-кюнюм,
Ана тилимди джюрегим, тиним.

(Кѳ. И.)

2. Ачыкъ харифлени тюблерин сыза джазыгъыз.

№ 2

С—1

1. Нарт сёзлени азбар этигиз.

Киши какъын сатма, Ата джуртунгу атма.
Адебинги къатла, намысынгы сакъла.
Этинг бла къалгъандан эсе, бетинг бла къал.
Адамны чюйре къакъма, ташны терсине атма.

(Б. А.)

2. Тунакы харифлени тюблерин сыза джазыгъыз.

1. Назмучукъну кесгин окъугъуз.

СЮЕМЕ.

Къуру мен тюлме бу сёзню айтхан,
хар ким айтханны огъуна айтама:
къачан эсе да джерни саргъалтхан,
къар эсе да джерни агъартхан,
сюеме Джуртуму къуру да джашнагъан.

(Б. Х.)

2. Зынгырдауукъ тунакыланы тюблерин сыза джазыгъыз.
-

1. Кесгин окъугъуз.

Джуртунг — элингди,
Джуртунг — джерингди,
Насыбынгды, — билалсанг, Джуртунг.
Ол сени сатмаз,
Джарсыуда атмаз,
Олду сени ашхы умутунг.

(Х. О.)

2. Сангырау тунакыланы тюблерин сыза джазыгъыз.
-

1. Назмучукъну кесгин окъугъуз.

Джолунг сени ташдан толса,
Къурчдан болсун табанынг.
Джауунг сенден кючлю болса,
Акбыл болсун тамалынг.

(Къ. И.)

2. Назмучукъдан къайтармай бир тизгиннге ачыкъланы, экинчи тизгиннге тунакыланы айырыб джазыгъыз.

1. Текстни кесгин окъугъуз.

Ала кёзлю чыпчыкъчыкъ шахаргъа учуб келгенди. Джерге тюшюб тургъан ётмек, булка кесеклени, таб шоколад конфетлени ашаб, орамланы тазалаб айланнганды. Джайны джашил кюнлеринде адамланы тынчайыргъа къоймагъан ургъуйланы, чибинлени, къуртланы, къамжакъланы да аямай чёблегенди. (Ч. М.)

2. Текстден зынгырдауукъланы къайтармай, айырыб джазыгъыз.

№ 7**С—I**

Текстни кесгин окъугъуз. Сангырау харифлени, къайтармай, айырыб джазыгъыз.

Билим джашауда, урушда сауутча, керекди. (Н. Кр.)

Билим бла къыйын — эм уллу кючдю. Ишле, окъу, джаша халкъ ючюн, Совет къралны пионери! (С. М.)

№ 8**С—I**

Соруулагъа толу джууабла джазыгъыз, ачыкъ харифлени тюблерин сызыгъыз.

1) Бизге эм багъалы неди? (Ата джурт.)

2) Ата джуртубуз ючюн биз не этерге керекбиз?

(Бу соруугъа юч айтым бла джууаб бердиле.)

№ 9**С—I**

1. Кесгин окъугъуз. Эл берген джомакъланы билгиз.

Узакъдан къызарады, мийикден узалады, кеси къумач джурунду, магъанасы уллуду.

Кёпюрсюз, джолсуз келген, бек узакъда хапарны да къатындача берген.

Кеси джаза билмейди, джазыб а тауусулады.

Таууш этмей сёлешген, халкъгъа акъыл юлешген.

2. Тунакы харифлени тюблерин сыза джазыгъыз.

№ 10

С — 2

1. Точкаланы орнуна уллу, гитче харифлени сала джазыгъыз.

(Ш, ш) ...колдан чачылгъанны экинчи кюн-
нюнде (М, м) ...у-рат эртденбла эртде бетин-кьо-
лун джуууб, дженгил кийинди. (О, о) ...л неге
эсе да ашыгъыб, эшикте дженгил чыкъды
(М, м) ...урат школда айырмагъа окъуйду, ол
окъургъа, ишлерге да суйген джашчыкъды.
(К, к) ...ласс (Дж, дж) ...ёнгерчиги (В, в) ...оло-
дя да келди. (А, а) ...ла экиси да дженгил
къымылдай ишлейдиле.

2. Уллу эмда гитче харифлени джазылыу джо-
рукъларын айтыгъыз.

№ 11

С — 2

Уллу харифле бла джазылгъан сёзлени тублерин
сыза джазыгъыз, алай нек джазылгъанларын айты-
гъыз.

— О джашчыкъ, Мазан! Бери кел, дейме
да, мен айтханны нек этмейсе? — Мазан, Му-
стафа да биргесине, суу джагъадан чабыб
анасына келди.

— Быллай бир нек айтдыраса? Кюн сай-
ын «тамбла» эте, бу тамбланы арты къачан
боллукъду! Дунияны баласы наныкъ, дугъум
джыяды. (Л. Х.)

№ 12**С—2**

Текстни айтымлагъа бѣлюгюз, керекли джерлеге точка, соруу, кѣлтюртюу белгилени сала, аладан сора керекли уллу, гитче харифле бла джазыгъыз.

КИРПИ.

Мени юйюмде кирпичик джашайды ол киштикчигибиз бла бир табакъчыкъдан аны бла джагъалашмай сют ичеди бир кесек замандан кирпичик киштикчикни сют табакъчыгъындан тюрте башлады мен табакъчыкъны мийигирек джерге салдым киштикчик табакъдан кыйналмай джетиб сют ичеди кирпичик а сютге джеталмай киштикчикни тегерегине айлана эди андан сора кирпичик ол кыйлыгъын кыйду ала джангыдан шохайла болдула.

№ 13**С—2**

Уллу харифлени тюблерин сыза джазыгъыз; нек джазылгъанларын айтыгъыз.

Россияда барды Джарыкъ Тала деб эл.

Анда Толстойну арбазы кѣрюнеди.

Эртден сайын акъырын шыбырдайды джел, Андан сора ол кырдыкга бѣленеди. (Х. Н.)

№ 14**С—2**

Берилген текстде халатланы тюзете джазыгъыз.

Мен согъумда джашайма. атым алексеиди, художникме, сегиз-тогъуз кюн мындан алгъа, бир кесек къабарыкъ алыб, клухор ауушха тебредим, ауушха джетерге, кѣзге тюртгенни кѣрмезча, тубан басды. кеч болду. джаууб башлады. (Х. М.)

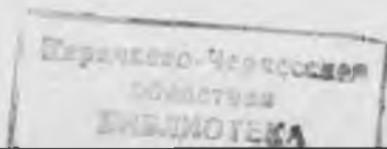
Соруулагъа толу джууабла джазыгъыз, уллу харифлени тюблерин сызыгъыз, алай нек джазылгъанларын айтыгъыз.

- 1) Сен къайсы элде (шахарда) туугъанса?
- 2) Сен кабинетде (классда) ким бла олтураса?
- 3) Сен джай къайда солугъанса?
- 4) Атанг бла анангы атлары къалайдыла?
- 5) Ала къайда ишлейдиле?

Текстни окъугъуз, уллу харифлени тюблерин сыза, алай нек джазылгъанларын айта джазыгъыз.

Къаншаур сырты гокка хансдан толу, ала кюйюз кибик, аяз къакъгъанлай чайкъалады. Ахмат бла Хызыр Къашханы энди къайда излерикилерине сагъышлы болдула. Ахмат эчки къая болгъан джерге тартханын айтды. Хызыр да Къашха былтыр джай Генджагъатада тургъанына, анда къаяла кёб болгъанларына Ахматны эсин бёлдю. Тенгле джолгъа чыкъдыла. (Къ. Ю.)

кар: 3556

Берилген текстни окъугъуз, аны айтымлагъа бёле, керекли тыйгъыч белгилени сала джазыгъыз.

БИЗНИ ЭЛ.

Бизни элден ариу эл кёргенмисе алгъын заманда элибиз былай ариу болмагъанды мени къарт атам айтханнга кёре элде топракъ-баш юйле кёб, къанджалбаш дранбаш юйле аз болгъандыла энди уа бизни элибизни къанджалбаш, шифер бла джабылгъан юйле джасайдыла топракъбаш юйлени бирин да излеб табаллыкъ тюлсе.

ТАУУШЛА БЛА ХАРИФЛЕ

Сёзню ахырында зынгырдауукъла бла
сангырау тунакыланы тюз джазыу.

№ 18

С—3

Айтылыуу бла джазылыуу бирча болмагъан тунакы тауушланы тюблерин сыза джазыгъыз, кесгин окъгъуз.

Джашил джашнаб чакъгъан чапракъла
Саргъалыб, джерге къарайла.
Тынчлыкъ бермей, къачхы аязла
Юслерин сылаб тарайла. (X. O.)

№ 19

С—3

1. Кесгин окъугъуз.

Ата джуртум, сенде туууб ёсгенме,
Мамырлыкъны бешигине бёлениб.
Топрагъынгы уппа эте джашайма,
Джазыуума разы болуб, кёллениб. (A. A.)

2. Айтылыуу бла джазылыуу бирча болмагъан тунакы тауушланы тюблерин сыза джазыгъыз, аланы тюз джазылыуларын айтыгъыз.

№ 20**С—3**

Точкаланы орнуна керекли харифлени сала джазыгъыз.

Сылайла башын, кесин да махта...,
«Сенича джокъду, аны бил», — дейле.
Къою... кеталмай, тюз къатын сакъла...,
Кийик саулукъ бла насы... теджейле. (Х. О.)

№ 21**С—3**

Точкаланы орнуна керекли харифлени сала джазыгъыз.

Бир затдан къууан..., учайым де... болсам,
башымы келтюрю..., силкини... джюрюсем,
тенгиме къайгъырсам, сабийни башчыгъын
эркелети... сыласам, ахсыны... анамы сагъын-
сам, къойнума сыйыны... къаласа, о джюре-
гим, солугъан тылпыуум! (Кз. Н.)

№ 22**С—3**

1. Кесгин окъугъуз.

Ариу Доммай къонакъбайлыкъ этгенед,
Сыйлы кёрюб, орун бериб тёрюнде.
Сени кёрюб, мени эсим кетгенед,
Кёб умутла туугъан элле кёлюмде. (А. Б.)

2. Айтылгъаны бла джазылгъаны бирча болма-
гъан тауушланы тюблерин сыза джазыгъыз.

1. Точкаланы орнуна керекли харифлени сала
джазыгъыз.

№ 23**С—3**

1. Точкаланы орнуна керекли харифлени сала джазыгъыз.

Кё... джашагъан кё... кёре..., дейдиле,
Тюз... де... анга ким да кьолун кёлтюре...
Кёб джашагъан кё...ню биле..., дейдиле,
Бу айтыу да меннге сагъыш этдире... (А. Б.)

2. Кесгин окъугъуз.

№ 24**С—3**

1. Точкаланы орнуна керекли харифлени сала джазыгъыз.

Бир инне... бла сёлешедиле джюрекле,
Джолубуз а арабызны айыра...
Сиз кетесиз айба... Кавказ джерлеге,
Къалама мен ызыгъыздан кьол булгъа...

(М. Бр.)

2. Кесгин окъугъуз.

№ 25**С—3**

Точкаланы орнуна керекли харифлени сала джазыгъыз.

1. Амина..., Секина..., Апса..., Халима...,
Махму... ючюнчю классда окъуйдула. Аланы
пионер отря...лары хар ишге тири кьошулады.

2. Совет адамла партияны джыйырма
джетинчи съез...ини бегимлерин джашауда
бардырадыла.

3. Ачахма... бла Байдыма... уллу юню
экинчи подъез...инде джашайдыла.

1. Берилген сёзлени кёша, айтымла кёураб джазыгъыз.

Завод, поезд, громоотвод, Ленинград, Волгоград, Ленинабад.

2. Бу кёауум сёзлени тюз джазылыуларын тинтигиз.

Юлгю: Ахмат заводда ишлейди.

Сёзню ортасында зынгырдауукъла бла сангыраулары тюз джазыу.

1. Къайсы тунакы харифледен сора «д» джазылмай, «т» джазылгъанына эс ийигиз.

Уста, къыста, къаст, къаптал, мысты, баста, тахта, нохта, шаптал, сохта.

2. Бу сёзлени кёша, айтымла кёураб джазыгъыз.

№ 28**С—4**

Точкаланы орнуна керекли харифлени сала джазыгъыз.

1. Мус...афа бла Ас...акку заво...да ишлейдиле. Ала кё... адамны ус...алыкыгъа юретгендиле.

2. Мах...и бла Мух...ар фермада урунадыла. Ала малчылыкъда ишлегенли талай джыл болады.

№ 29**С—4**

1. Къайсы тунакыладан сора «гъ» джазылмай, «х» джазылгъанына эс не окъугъуз.

Отрядха, басхыч, артха, къатха, шкафха, чархха, ачхыч, ачха, ашхын, ашхы, ашхам.

2. Бу сёзледен къоша, юч айтым къураб джазыгъыз.

№ 30**С—4**

1. Точкаланы орнуна керекли харифлени сала джазыгъыз.

Къут...арыргъа излейдиле

Къанлы, ачы душманладан —

Бир джаш солдат от ач...анды

Ол душманнга бетджандан. (Дж. Х.)

Тоб...а къараб таш атма, рыс...ы кёрюб, баш атма.

2. Кесгин окъугъуз.

1. Точкаланы орнуна керекли харифлени сала джазыгъыз.

Минги Тауну аты айтылса, туурамда
Джохар таула тутуш саф...а туралла.
Таракъ тишле, кёкню ариулар муратда,
Булутланы бауурларын сылалла.

(С. К.)

Айтылгъан сёз ызына къайтмаз, аш...ы
киши аман айтмаз.

2. Кесгин окъугъуз, нарт сёзню азбар этигиз.

Точкаланы орнуна керекли харифни сала джазыгъыз.

1. Хазыр аш...а терен къашыкъ. 2. Кюлме джаш...а, келир баш...а. 3. Ач...ам джокъду деб, къыйналма: суратлары ач...агъа тюшюб тургъан патчахланы ач...асыз къалгъанлары да болады. (Аланны айтыуларындан). 4. Завод... барама деб, Мусса джол...а чыкъ...анды.

№ 33**С—4**

1. Бир джерде джазылгъан тунакыланы тюз джазылыуларына эс ие окъугъуз.

Аскер, эски, чепкен, тепси, чыпчыкъ, къапчыкъ, тапчан, хапчюк, чапракъ, эчки, киштик.

2. Бир джерде джазылгъан тунакыланы тюблерин сыза, юч айтым къураб джазыгъыз.

№ 34**С—4**

1. Точкаланы орнуна керекли харифлени сала джазыгъыз. Кесгин окъугъуз.

1) Булбул чып...ыкъ джырламай туралмаз — Джырды аны джашаууну нюзюрю. (Дж. Х.)

2) Совет Аскерге бардым, туугъан кююмю та...дым.

3) Бир къызым барды да, джылына дже-ти чеп...ен киеди. (Нартюх.).

4) Анам эс...и теп...иге ашарыкъ салды.

5) Къап...ыкъны къой, эч...и териден эте-диде.

2. Бир джерде келген тунакыланы тюблерин сызыгъыз.

№ 35**С—4**

1. Берилген сѣзтутушланы къоша, айтымла къураб джазыгъыз.

Эски тапчан. Джангы хапчюк. Эмен чапракъ. Къара киштик. Эркиши чепкен.

2. Сангырау тунакыланы тюблерин сызыгъыз.

Юлгю: Акка эски тапчаннга къараб сагъышланды.

Сангырау тунакыны зынгырдауукъгъа
айланыуу.

№ 36

С—5

1. Тюбю сызылгъан сангыраулары зынгырдауукъ тунакылагъа айландыра джазыгъыз.

Тамакъ — тамагъы

Сенек — сенеги

Аякъ —

Билек —

Туякъ —

Кёлек —

Ангырчакъ —

Бёлек —

2. Берилген сёзледен къоша, юч айтым къураб джазыгъыз.

№ 37

С—5

1. Зынгырдауукъ «гъ» бла «г-ни» сангырау «къ» бла «к-гъа» айландыра джазыгъыз.

Балыгъы — балыкъ

Базугу — базук

балагъы —

безгеги —

буйругъу —

биченлиги —

бурундугъу —

билеги —

2. Берилген сёзледен къоша, юч айтым къураб джазыгъыз.

№ 38

С—5

Кесгин окъугъуз. Сангырау тунакылары зынгырдауукълагъа айланганларыны тюблерин сыза джазыгъыз.

Кёб сагъышымы чачады мени

Джашил ушагъы къызыл эменни.

.....

Джюрегим салгъанд чегетде уя,

Туугъан юйюмдю бу джашил дуния. (X. Н.)

№ 39**С—5**

1. Тюбюнде берилген сёзлени юлгюдеча тюрлендириб джазыгъыз.

Джаулукъ, джапхакъ, джауурлукъ, джумдурукъ, джумушакъ, къонакъ, гыртгынык, джууак, джюзюк, джюджек, такъызюк, бутакъ, тутмакъ, кёк.

Юлгю. Фатиманы джаулугъу.

2. Алмашынган тунакыланы тюблерин сызыгъыз.

№ 40**С—5**

Тюбюнде берилген сёзлени ким? не? деген соруулагъа джууаб этерча тюрленидирб джазыгъыз.

Ётмеги, ётюрюгю, ёшюнлюгю, зарлыгъы, зауукълугъу, зорлугъу, къонагъы, Асланбеги, Батырбеги, Абреги, кёлеги, тёнгеги, зорлугъу.

Юлгю: Ким? — къонакъ, ...
Не? — Ётмек, ...

№ 41**С—5**

Точкаланы орнуна керекли харифлени сала джазыгъыз.

1. О тынчлы...ым! Джюрегимден тайма де... , ненча кере айт...ан эдим?

2. Джерленмеген эмилик! Аяма тишлени, ауузлу...унгу чайна, туя...ынг бла тала ташланы.

3. Туугъан джуртум! Кём-кёк тенгиз болайым, толкъунумда акъ къайы...ынг джюзерча. (Къ. Н.)

№ 42

С—6

1. Тюбюнде берилген сёзлени тюз джазылыуларына эс ие окъугъуз.

Басхыч — басхышчыкъ, гулоч — гулошчукъ, берч — бершчик, бургъуч — бургъушчукъ, къарачач — къарачашчыкъ, кергич — кергишчик.

2. Биринчи сёзде «ч» къайры тас болду? Къайсы харифге айланыб джазылады? Ш-гъа айланган «ч»-лени тюблерин сыза джазыгъыз.

№ 43

С—6

1. Берилген сёзлени юлгюдеча тюрлендириб джазыгъыз.

Атлаууч, бокълаууч, борч, врач, джазгъыч, джаланнгач, джалгъаууч, къакъгъыч, къулач, къысхач, сюзгюч.

2. Эки пара бла айтымла къураб джазыгъыз.

Джашчыкъ бокълауушчукъ этиб ойнайды.

Юлгю: Атлаууч — атлауушчукъ.

Точкаланы орнуна керекли харифлени сала джазыгъыз.

1. Мамура...чыкъ, сынджырдан бошланганлай огъуна, Мурат бла салам, кырды...джыртыучу айрымканлары таба кетди. 2. Амма туудукъчу...н джубан...чыгъым деб эркелетди. 3. Къарача...чыкъ сюзгю...чюк бла сютно сюзеди. Сарыча...чыкъ да андан юлгю алыб, керги...чик бла джуугъан джаулукъчу...ун кериб, салкъында кебдиреди.

«Ч»-ни ш-гъа айланыуун айтыгъыз.

1. Берилген сёзлени юлгюдеча тюрлендириб джазыгъыз.

Къылыч, къысхач, къызгъанч, къумач, мамурач, тикгич, тылмач, тынч, тыйгъыч, бургъуч.

Юлгю: Къылыч — къылышча.

2. Суйген параларыгъыз бла экишер айтым къураб джазыгъыз.

№ 46**С—6**

1. Юлгюдеча сёзлени кысхарт джазыгъыз.

Ургъушчукъ, ууушчукъ, чакъгъышчыкъ, чашчыкъ, чемишчик, чёгюшчюк, чёмюшчюк, эгешчик, эркешчик, эчкагъашчыкъ, къакъ-гъышчыкъ.

Юлгю: Ургъушчукъ — ургъуч.

2. Эки пара бла айтымла къураб джазыгъыз.

№ 47**С—6**

1. Берилген сёзтутушланы къоша, айтымла къураб джазыгъыз.

Кийим такъгъышчыкъ. Гулоч таякъ. Гитче кюрюшчюк. Акканы джубаншчыгъы. Гитче джазгъышчыкъ.

2. Бир джерде джазылгъан «ш» бла «ч»-ни тюблерин сызыгъыз.

№ 48**С—6**

Берилген сёзтутушланы къоша, айтымла къураб джазыгъыз.

Мамурашчыкъча атлайды. Къысхашча къысады. Къызгъаншча къалтырайды. Къурмашча чартлайды. Джаргъышча джарады.

СЁЗ.

Сёзню тамыры бла аффикси.

№ 49

С—7

Кесгин окъугъуз, сёзлени тамырларын аффикследен сызчыкъ бла айыра джазыгъыз.

Къарылгъашчыкъ учуб келиб,
Темир чыбыкъгъа къонду,
Оннга, солгъа кёз джетдириб,
Уллу сескекли болду. (X. O.)

Юлгю: Къарылгъаш-чыкъ уч-уб кел-иб,

.

№ 50

С—7

Тюбю сызылгъан сёзлени тамырларын белгилей джазыгъыз.

— Аслан, биченлик деген сёз неден болгъанды?

— Бичен.

— Биченчи деген сёз а?

— Ол да «бичен» деген сёзден.

— Алай бла, бичен, биченчи, биченлик деген сёзлени тамырлары неди?

— Бичен.

№ 51**С-7**

Берилген текстде туюбу сызылган сёзлени тамырларын сызчыкъ бла айыра джазыгъыз.

Мени уллу къарнашым фермада ишлейди. Къарнашымча ишлеген азды. Гитче къарнашчыгъым школда окъуйду.

№ 52**С-7**

Берилген сёзле къайсы тамырладан къуралгъанларын юлгюдеча эте джазыгъыз.

Абзыраб, абзырау, абзырагъан, абзырат, абзыратхан, абзырауу; басхыч, басхычны, басхычлыкъ, басхышчыкъны, басды; башлыкъ, башда, башчы, башла, башлыкъчыкъ, башчылыкъ, башча.

Юлгю: Абзыраб — абзыра, абзырау — абзыра.

№ 53**С-7**

Берилген сёзлеге бир тамырлы сёзлени юлгюдеча къошуб джазыгъыз.

Джаз, джаб, джюн, суу, сюр, ёгюз, къой, эчки, ийнек.

Юлгю: Джаз — джазыу, джазыучу, джазылган, джазыллыкъ.

Берилген текстде туюбу сызылган сёзлени тамырларын белгилей джазыгъыз.

ДЖУЛДУЗЧУКЪ.

Атла белгиден тёртюнчю кере ётуб кетдиле. Бир ат алгъа айырылды. Аны ызындан Джулдузчукъ. Бир кесекден Джантугъан Джулдузчукъгъа къамчини джетдирди. Джулдузчукъну башы биринчи атны саурусуна джетди. Алда баргъан джаш, ызына хыны къараб, атын кючлю къамчиледи.

Таулу джашчыкъ ёсдюрген Джулдузчукъ чарсада биринчи саугъаны алды.

БЁЛЮМ.

1. Назмуну кесгин окъугъуз.

Бюгюн пионер, тамбла ишчи,
Бирсикюн алим,
Джулдузлагъа кенг джол салыр
Школ берген билим. (Б. А.)

2. Сёзлени бёлюмлеге бёле, ачыкъ харифлени тюрлерин сыза джазыгъыз.

1. Кесгин окъугъуз.

Ата джуртум уллуду мени,
Къайдан джетсин анга кёз, къулач!
Хыйсабсызды узуну, кенги,
Хар атламы — халкъына къууанч (Х. Н.)

2. Бёлюмлени, санларына кёре, айырыб джазыгъыз.

Текстде тюбю сызылгъан сёзлени бёлюмлеге беле джазыгъыз.

БИЗНИ ЭЛИБИЗ.

Бизни элибиз бир алааматды. Ол алай тургъанлай уллу ёзенни ичинде мазаллы кюнбет таланы кёнделенине-узунуна да орамла тюшюб орналгъанды. Уллу ёзенни бауурун, чепкенни этегине окъа шайтан чалыу тикгенча, тау Къобан джасайды. Аны юсю бла аякъ кёпюрчюк салыныбды.

1. Берилген бёлюмледен сёзле, сёзледен айтым къураб джазыгъыз.

1. -къуу, о-, кёб, иш, бла, -ни, са-, -бий-, -ди, эт-, -ген-, -дам, а-

2. Ачыкъ харифлени тюблерин сызыгъыз.

№ 59**С—8**

1. Кесгин окъугъуз.

Планетадан планетагъа
Космос кенгинде,
Биз учарбыз джулдузлагъа,
Къайтырбыз Джерге. (Б. А.)

2. Назмудагъы сёзлени бёлюмлеге бёле джазыгъыз, ачыкъ харифлени тюблерин сызыгъыз.
-

№ 60**С—8**

1. Берилген бёлюмледен сёзле къураб джазыгъыз. Ол сёзледен айтым къурагъыз.

-та-, а-, -гъа, -быз-,; -те-, э-, -йик; -на-, а-,
-гъа, -быз-, -муш, джу-.

2. Ачыкъланы тюблерин сызыгъыз.
-

№ 61**С—8**

1. Берилген бёлюмледен сёзле къураб джазыгъыз.

Ма, се, ке, те, че, кю, а, де, буй, чу, джул.

Юлгю: Ма- машина, мара, макъа, марал.

2. Ачыкъланы тюблерин сызыгъыз.
-

№ 62

С—9

1. Кесгин окъугъуз.

Узакъдан къарагъан кѣзге
Нечик ариу боласа,
Сен джашагъан тар ѳзеннге
Нечик келбет саласа! (Кѣ. И.)

2. Басым тюшген бѣлюмлени тюблерин сыза, басым белгини сала джазыгъыз.

№ 63

С—9

1. Тюбю сызылгъан хар пара сѣзню магъаналары нек башха болгъанын ауздан айтыгъыз.

Маллагъа джатма ишледиле. Ишни заманында кѣб джатма. Руслан турма ашайды. Руслан, мындан ары алай эте турма. Ишленген юй бѣлме джарыкъды. Асият, аман ишге акъылынгы бѣлме.

2. Тюбю сызылгъан сѣздеде басым белги салыгъыз.

№ 64

С—9

1. Берилген пара сѣзле бла айтымла къураб джазыгъыз.

Къазчы — къазчы, къууурма — къууурма,
сюрме — сюрме, бурма — бурма.

2. Парала бла берилген сѣзлеге соруула салыгъыз, магъаналарын айтыгъыз.

1. Назмуну кесгин окъугъуз.

БУЛУТЛА.

Бир къарасам, шохлукъ, тынчлыкъ элтгенча,
Кёб къралгъа бизден салам элтесиз,
Бир къарасам, мен таулагъа келгенча,
Джуртубузгъа тансыкъ болуб келесиз. (Х. Н.)

2. Сёзлени башларына басым белгиле сала, басым тюшген бёлюмлени тюблерин сыза джазыгъыз.
-

1. Кесгин окъугъуз.

Эрикмейме, эринмейме,
Не кълмайма дерс ийиб,
Устазыма тынгылайма,
Акъыл бёлуб, эс ийиб. (Б. Х.)

2. Басым тюшген бёлюмлени тюблерин сыза, басым белгини сала джазыгъыз.
-

Текстдеги сёзлени башларына басым белгиле сала, басымлы ачыкъланы тюблерин сыза джазыгъыз.

1. Эки къатын, эки къыз, дагъыда къарт анагъыздан туугъан — барыгъыз да ненчасыз? (юч). 2. Мен да, сен да, дагъыда экибиз да ненча болабыз? (Эки).
-

№ 68**С—9**

1. Кесгин окъугъуз.

Къар эриген тауларымда,
Сени джазгъы джырларынгда
Джашайд бурмачашчыгъым.
Кенг дунияны къучагъында,
Акъ къайынны бутагъында
Джырла, къарылгъашчыгъым. (X. Н.)

2. Басымлы ачыкъланы тюблерин сыза джазыгъыз.

№ 69**С—9**

1. Точкаланы орнуна керекли харифлени сала.
Кесгин окъугъуз.

К...нг к...смосда уч...ан б...тыр адамла
Къ...райдыла андан Дж...рге къакъмай кёз.
Ала с...йир б...ладыла, Аламда
Ариулукъну с...ратларгъа табмай сёз.

(Ч. М.)

2. Басым белгилени сала джазыгъыз.

№ 70**С—9**

Берилген сёзледен айтымла къурай, сёздеде басым белгилени сала джазыгъыз.

1. Кърал, бизни, болмагъан, байлыкъланы, учу-къыйыры, иесиди. 2. Тюбюнде, аны, джерини, джатадыла, магъаданла, сансыз-санаусуз. 3. Школну, сабийле, бла, оздула, къаты. 4. Совхозну, къарнашым, фермасында, мени, ишлейди.

Экиленген тунакыла.

№ 71

С-10

1. Окъугъуз, экиленген тунакыланы тублерин сыза джазыгъыз:

Аппа, аппарат, ассы, баппахан, белляу, голпан, гыкка, гюттю, доммай, джуккул, дуп-пукъ, дыккы-мыккы.

2. Берилген сёзледен къоша, юч айтым къураб джазыгъыз.

№ 72

С-10

1. Точкаланы орнуна керекли харифлени сала, кесгин окъугъуз.

Джылтыраргъа боллукъ эди мийикде,
Тёп...есине миниб мазал...ы тауну,
Алай а ол сизни сакълар ючюннге
Джарыт...анды къара ауузун чауулну.

2. Экиленген тунакысы болгъан сёзлени кёчюрча бёле, назмучукъну кёчюрюб джазыгъыз.

№ 73**С—10**

Берилген айтымлада экиленген тунакысы болган сёзлени кёчюрюрча сызчыкъ бла айыра джазыгъыз.

1. Теммот амма-джукка эте аппасыны къатына барды. 2. Акка гоппан айраннга нартюх гюттюню чанчыб ашайды. 3. Исса дуппукъ бычакъ бла этни дуккуллайды. 4. Минги Тау, чыммакъ сархын хыны джелле дуккуллай турсала да, сан этмей турады.

№ 74**С—10**

1. Точкаланы орнуна экиленген тунакыланы керек джерде сала джазыгъыз.

Зук...у, джук...а, джум...акъ, зык...ыл, кас...а, кас...ир, ком...унист, къып...а, сyp...а, сап...а-сау, къуп...а-къуру.

2. Экиленген тунакыланы тюблерин сызыгъыз.

№ 75**С—10**

1. Берилген айтымлада экиленген тунакысы болган сёзлени кёчюрюрча сызчыкъ бла айыра джазыгъыз.

Сабийлени асыры бек суйгенден Астакку акка эте эди алагъа гоккаладан мынчакъла.

Машалла миллетинг ючюн къуллукъ этгенинге.

Амма джыккырдан чыммакъ-акъ бышлакъны алыб табакъгъа салды.

2. Экиленген тунакыланы тюблерин сызыгъыз.

№ 76**С—10**

1. Берилген экиленген тунакыла бла сёзле табыб джазыгъыз.

сс, кк, мм, лл, тт, пп.

2. Ол сёзле бла айтымла къураб джазыгъыз.

Ю л ю. Касса. — Касса сегиз сагъатда ачылады.

1. Берилген сёзтутушланы къоша, айтымла къураб джазыгъыз.

№ 77**С—10**

Уллу шоссе джол. Сютню хуппегиси. Советни сессиясы. Зауаллы таулу.

2. Экиленген тунакыланы тюблерин сызыгъыз.

Къысха «у», «й» болгъан сёзлени кёчюрю.

№ 78**С—11**

1. Къысха «у», «й», бёлюмню къалайында (аягъындамы, аллында) келгенине эс ие окъугъуз.

Айбат, айланджюк, айран, аркъау, армау, аула, суула, ауруу, маймул.

2. Бу къауум сёзлени, тизгинден тизгинге кёчюрюрча, сызчыкъ бла бёле джазыгъыз.

№ 79**С—II**

1. Берилген сёзлени кёчюрюрча бёле джазыгъыз.

Байла, байлам, байлау, баула, баулайдыла, бойнакъ, буйрукъ, къуйрукъ, саурукъ, джаурукъ.

2. Берилген сёзледен къоша, юч айтым къураб джазыгъыз.
-

№ 80**С—II**

1. Кесгин окъугъуз.

Гокка хансла, бир тюзге
Къызыл-ала тегюлюб,
Ойнайдыла аязда,
Сабийлеча керюнюб. (X. O.)

2. Тюбю сызылгъан сёзлени тизгинден тизгинге кёчюрюрча бёле джазыгъыз.
-

№ 81**С—II**

1. Къысха «у» бла «й» бёлюмню аллында, аягъында келгенине эс ие окъугъуз.

Джауа, сауа, алдауукъ, алайыкъ, барайыкъ, керейик, билейик, ишлейик, бурулайым, джайыл, джауум, къауум, таууш, бауур, дауур, зауукъ, кийимле, кюйюз, мюйюз, мийикликден, джауурлукъ, сауум, излейик.

2. Бу къауум сёзлени, кёчюрюрча, сызчыкъ бла айыра джазыгъыз.
-

№ 82**С—II**

1. Айырылыб басмаланнган сёзлени тизгинден тизгинге кёчюрюрча бёле джазыгъыз.

Джай кийинир, къыш тешинир. (Терек.)
Хочалай ол затха бек сейирсинди. Къууан-
нгандан да этеди...

Тебре, энди уяндым. Джукъламайым, тё-
зейим. Мен да джукълаб, сен да джол ара-
сында сирелиб, джыйынны азыкъсыз къой-
сакъ, бетибиз джоюлур. (Б. М.)

Ю л г ю: Ки-йинир, кийин-ир.

№ 83**С—II**

1. Тюбюнде берилген сёзлени, тизгинден тизгин-
ге кёчюрюрча, сызчыкъла бла бёле джазыгъыз.

Къайиш, къаймакъ, къарайым, къайракъ,
къайыкъ, къарадыла, къуймакъ, къуяйыкъ.

2. Берилген сёзледен къоша, юч айтым къураб
джазыгъыз.

«Ъ», «Ь» болгъан сёзлени кёчюрюю.

№ 84**С—12**

1. Тюбюнде берилген сёзлени кёчюрюрча бёле
джазыгъыз.

Альбом, альманах, апельсин, сельпо, объ-
ем, пальто, партсъезд, культура.

2. Берилген сёзледен къоша, юч айтым къураб
джазыгъыз.

1. Алгъы бурун кёчюрюрге болмагъан, ызы бла кёчюрюрге болгъан сёзлени кёчюрюрча сызчыкъ бла айыра джазыгъыз.

Пьеса, съезд, подъезд, шифоньер, павильон, ана, ата, мел, тау, къызчыкъ.

2. Ючюшер айтым, скойген сёзлеригизни кьоша, джазыгъыз.

1. Тюбюнде берилген айтымлада тюбю сызылгъан сёзлени, кёчюрюрча, сызчыкъ бла бёле джазыгъыз.

Медфельдшер ауругъан адамлагъа къарайды. Ветфельдшер ауругъан малланы багъады. Офицер Ахмат генералгъа болгъан эди адъютант. Бизни классны сохталары элни къартларындан кёб фольклор (таурухла, джомакъла) джыйгъандыла. Сафиятны пальтосу юсюне ариу джарашады. Адамла павильонда олтурадыла. Ала анда ушакъ этедиле. Сельпону председатели бизни классха келген эди.

2. Берилген айтымлада кёчюрюрге болмагъан сёзле бар эсе, айырыб джазыгъыз.

№ 87

С—13

1. Берилген текстни айтымлагъа бёлюгюз, керекли тыйгъыч белгилени сала джазыгъыз.

ФАТИМА.

Фатима айбат къызчыкъды ол адебин намысын сакълагъан сабийди Фатима субай ёсген терекчикчады аны ашхылыгъын адамла джыйылгъан джерде айтадыла андан къалгъан сабийле юлгю алырчадыла.

2. Ариу, намысын, чырайлы, игилигин деген сёзлеге джууукъ магъанасы болгъан сёзлени текстде табыб айтыгъыз.

№ 88

С—13

1. Текстни айтымлагъа бёлюгюз, аладан сора керекли тыйгъыч белгилени сала джазыгъыз.

Абадан айтханны гитче этеди гитче не эсе да абзырагъанды ол атлагъаны сайын абынады ётюрюкчю адам агъартады хауле адам къралгъа файда келтирмейди.

2. Уллу, назик, арыгъанды, сюрюнеди, алдауукъчу, алдады, хауле, хайыр деген сёзлеге магъанасы джууукъ сёзле текстде табыб айтыгъыз.

1. Берилген сёзлеге магъанасы джууукъ сёзле табыб джазыгъыз.

Адам —..., адеб —..., айныт —..., аман —..., абрек —..., аслам —..., ауузлан —..., хант —..., ашхы —... .

2. Сайлагъан параларыгъыз бла эки айтым джазыгъыз.

Айырылыб басмаланнган сёзлени тубюнде берилген магъанасы джууукъ сёзле бла ауушдура джазыгъыз.

Линохамари портда
Эсгертме сюеледи,
Ол кьолун бери узатыб
Аскер тенгледен тилейди:
— Атакагъа чабайыкъ,
Джауну аллын тыяйыкъ,
Джуртубузну сагълайыкъ,
Къанлы джауну джыгъайыкъ!

(Б. А.)

Салынныкъ сёзле: джёнгерледен, барайыкъ, душманны, хорлайыкъ, кьоруулайыкъ.

№ 91**С-13**

Берилген сёзлеге маъанасы джууукъ сёзле табыб джазыгъыз. (Сёзле тюбюнде бериледиле.)

Ашлыкъ —..., ауруду —..., огъурсуз —..., чабакъ —..., батыр —..., ур —..., гузаба —..., гыбыр —..., деу —..., билди —..., кюч —...

Сёзле: къарыу, мюрзёу, къутсуз, аякъ-сыды, джигит, балыкъ, сезди, уллу, бекле, ашыгъыш, къызгъанч.

№ 92**С-13**

1. Берилген сёзтутушланы къоша, айтымла къураб джазыгъыз.

Аскер бёлек, пионер къауум, добар джашчыкъ, токъ сабий, тиш дохтур, уллу врач.

2. Маъанасы джууукъ сёзлени тюблерин сызыгъыз.

№ 93**С-13**

1. Берилген сёзледен маъанасы джууукъ сёзлени паралары бла джазыгъыз.

Джалкъау, омакъ, джылы келген, джасанма, уллайгъан, къычыр, нёгер, тири, джекир, джёнгер, эринчек, джибер, джигер, джукка, къалкыб, эмчек, джукълаб, ий.

2. Эки пара бла айтымла къураб джазыгъыз.

1. Кесгин окъугъуз.

Кече бла танг бир-бирине
Джолукъгъан заман сейирди бютюн.
Баш урама шошлукъну кечелерине,
Тангнга тюбетиб тургъанлары ючюн.

(X. H.)

2. Тюбю сызылгъан сёзлеге магъанасы джууукъ сёзле табыб джазыгъыз.
-

1. Берилген сёзтутушланы къоша, айтымла къураб джазыгъыз.

Джукълаб турады. Къалкъыб къалды. Джумул алгъа. Атыл ызындан. Зарауатлыкъ джетди. Къыйынлыкъ келди. Мычыб къалды. Кечигиб келди. Чалкъы чалды. Ийнек сауду. Къойланы кютдю.

2. Магъанасы джууукъ сёзлени тюблерин сызыгъыз.

Юлгю: Сабийчик бешикде джукълаб турады. Ол, башы джастыкъгъа джетгенлей, къалкъыб къалды.

№ 96

С-14

1. Берилген сёзлени магъаналарына эс ие окъугъуз.

Къарт — сабий, къууанч — бушуу, кър-гъакъ — балчыкъ, суулу — суусуз, насыблы — насыбсыз, кыйын — тынч, кыйынлыкъ — тынчлыкъ, къарангы — джарыкъ, аз — кёб, акъ — къара, мийик — алаша.

2. Эки пара бла айтымла къураб джазыгъыз.

№ 97

С-14

Берилген айтымлада магъанасы бир-бирине кърарчы сёзлени айырыб паралары бла джазыгъыз.

Джылай-джылай бишеме, эл ауузуна тюшеме. (*Къатлама.*) Урсанг, къркъмайды, къууана-къууана ёрге чынгайды. (*Тоб.*)

Джай ауур бола, кыйыш а дженгил бола. (*Чана.*)

Анам этген — юйден чыкъмаз, атам этген — юйге кирмез. (*Печ бла арба.*)

Атдан мийик — итден алаша. (*Ат джер.*)

№ 98**С-14**

Берилген сёзтутушланы биринчи сёзлерин маъанасы къаршчы сёзле бла ауушдура джазыгъыз.

Джарыкъ джыр — мыдах джыр. Къууанч хапар. Насыблы адам. Таныгъан джерим. Къынгыр джол. Джигер тиширыу. Малкёз адам. Мутхуз джулдуз.

Эки пара бла айтымла къураб джазыгъыз; маъанасы бир-бирине къаршчы сёзлени тюблерин сызыгъыз.

№ 99**С-14**

Маъанасы къаршчы сёзлени тюблерин сыза джазыгъыз.

Узун кишини — къысха белибауу. (*Сууну кёпюрю.*) Джайсам — минг къары, джыйсам — бир къары. (*Джыджым.*) Бир тайым барды да, джюрюсе, джыгъылмайды, джюрюмесе, джыгъылады. (*Велосипед.*) Бир атым барды да: аугъан чёбню ашайды, ёре чёбню ашамайды. (*Басха.*)

№ 100**С-14**

1. Точкаланы орнуна маъанасы къаршчы сёзле сала джазыгъыз.

Къыйынлыкъ джылауду, тынчлыкъ а... Ишлеген насыбды, ишлемеген а... Терек мийикди, кёкен а... Эринчек матухду, эринмеген а... Шекер татлыды, турма уа... Мамукъ акъды, кёмюр а...

Маъанасы къаршчы сёзлени тюблерин сызыгъыз.

№ 101**С—14**

1. Соруулагъа толу джууабла джазыгъыз.

Бал къаллайды? Къайнагъан айран а?
(Татлы, кюшлюдю.)

Балий къаллайды? Алма уа? (Гитчеди,
уллуду.)

Айю къаллайды? Тюлкую уа? (Хыйлады,
сантды.)

Къоян къаллайды? Бёрю уа? (Батырды,
кзоркъакъды.)

Ат къаллайды? Къадыр а? (Уллу кзу-
лакълыды, гитче кзулакълыды.)

2. Магъанасы къаршчы сёзлени тюблерин сызы-
гъыз.

№ 102**С—14**

1. Кесгин окъугъуз.

Таула башында кюн таякъла
Ойнайла, ойнайла,
Чегет къойнунда акъ шоркъала
Кёз алдай къайнайла —
Бизде джашау да ма алайды,
Халкъ джарыкъ джырлайды,
Тар ёзенледе кенг насыбны
Джолунда атлайды. (Дж. Х.)

2. Назмуда тюбю сызылгъан сёзлеге магъанасы
къаршчы сёзле табыб джазыгъыз.

Юлгю: Башында — тюбюнде.

Берилген текстде тюбю сызылгъан сѣзтутушлагъа магъанасы къаршчы сѣзтутушла табыб джазыгъыз. Сѣзтутушла тюбюнде бериледиле.

Колхоз эл олтургъан дангыл тюзню кюн батхан джанында мийик таулары къарлы джитилери шекер башлача кѣрюнедиле. Ичлеринде чабакъла ойнай, шоркъулдаб акъгъан кѣм-кѣк суула, терен ѳзенни ичинде ташдан ташха секире келиб, терен кѣлге агъадыла. (Л. Х.)

Сѣзтутушла: Къарсыз тюзлени, забалы тюзню, алаша джерлени, кюн чыкъгъан джанында, сай суулары.

Юлгю: Дангыл тюзню — забалы тюзню.

АТ.

Ким? не? деген соруулагъа джууаб
этген сёзле.

№ 104

С—15

1. Берилген хапарчыкъны окъуб, баш салыгъыз.

Муссалийладан айтылгъан уучула чыкъгъандыла. Муссалийни атасы Сарыбий юйдегисин уучулукъ бла кечиндиргенди, деген хапар элчилени барына белгили эди. Муссалий джашы Хасанны да юретген эди уучулукъгъа. Энди Хасанча уучу табхан кыйынды. Хасанны сураты областны уучу обществосуну конторунда тагъылгъанлай турады.
(Э. Х.)

2. Аллы бла ким? ызы бла не? деген соруулагъа джууаб этген сёзлени берилген текстден айырыб джазыгъыз.

Ким? — Муссалий,

Не? — юйдеги,

№ 105

С—15

«Ана тил» китабдан ким? не? деген соруулагъа джууаб этген онушар сёз табыб джазыгъыз.

№ 106**С—15**

1. Соруулагъа толу джууабла джазыгъыз.

Малланы ким кютеди? Къойланы ким кютеди? Сабанны ким сюреди? Не ёкюреди? Не макъырады? Не мангырайды? Не мурулдайды?

2. Ким? не? деген соруулагъа джууаб этген сёзлени тюблерин бир сыз бла сызыгъыз.

№ 107**С—15**

1. Берилген текстни окъугъуз, айтымланы чеклерин таба, керекли тыйгъыч белгилени сала джазыгъыз.

Чауул тутуш ёзеннге саркъыб бошаб аны гюрюлдегени тохтагъанды айю бла баласына сый бергенча чегет юйюрю да къымсыз болгъанды Мурат бла атасы да ёзен ауузну къыйырында сиреледиле Муратны эси мамурачха кетибди ол аны къойнуна къысыб дунияны ариуун айтады. (X. O.)

2. Ким? не? деген соруулагъа джууаб этген сёзлени тюблерин сызыгъыз.

№ 108**С—15**

Берилген сёзлени юлгюдеча айырыб джазыгъыз.

Чауул, толкъун, кёз, уучу, Хасан, ёзен, къабукъ, терек, чапракъ, кёкен, малчы, сюрючю, айю, сагъыш, хауа, ата.

Ким? — Уучу, ...

Не? — Чауул,

1. Кесгин окъугъуз.

Джерни юсюне «тынчлыкъ» деген,
Халкъгъа эркин джашау деген,
Онгсузлагъа насыб берген
Сенсе, сыйлы партиябыз. (Б. А.)

2. Ким? не? деген соруулагъа джууаб этген сёз-
лени тюрлерин сызыгъыз.

Атны магъанасы.

1. Кесгин окъугъуз.

Школлагъа барыгъыз!
Билим, акъыл алыгъыз!
Кирсиз болсун саныгъыз,
Окъургъа айлансын къаныгъыз.
Сабийлерибиз окъуйдула
Партияны кючюнден,
Кёб устала чыгъадыла
Таулуланы ичинден. (Къ. Къ.)

2. Затны кёрюзген, ким? не? деген соруулагъа
джууаб этген сёзлени айырыб джазыгъыз.

Ат деб неге айтадыла?

1. Берилген атланы кѳауумлагѳа юлешиб джазыгѳыз.

Джангур, итбурун, кюн, джабышмакѳ, кѳаргѳа, джанкѳылыч, тюртю, кѳартчыгѳа, шкилди, кѳар, агѳач, агѳач тауукѳ, гугук, буз, джел, кѳаргѳа, чѳртлѳуюк, булбул, кѳарагѳен, эмен, чинар, бусакаѳ, тал, кюрюч.

Чегет кѳанатлыла :

Терекле :

Кѳекенле :

Табигѳат болумла :

2. Башында берилген атла не соруугѳа джууаб этедиле?

Хапарчыкѳны окѳугѳуз, анга баш салыгѳыз, атланы тюблерин сыза джазыгѳыз.

Эртденбласында Мурат бла атасы мамурачха, тюбуне да пол уруб, орунчукѳ ишледиле. Ол кюнден башлаб Мурат, мадарын табыб, аны кѳатындан таймай эди. Ала, кюнден кюннге дегенча, бир-бирине илеше, керти да татлы шохайла болуб бара эдиле. Айю бала гитчечик болса да, кѳарыулучукѳ эди да, Мурат аны ючюн джангы тенгине Тулпар деб атагѳан эди. (Э. Х.)

№ 113

С—16

Текстни айтымлагъа бёле, керекли тыйгъыч белгилени сала, ким? деген соруугъа джууаб этген атланы тюблерин сыза джазыгъыз.

• Эллилени бир джерге джыйыб, төгерекни атлыла алгъандыла ортада эки тиширыу бла бир эркиши сюеледиле таулу сабийлени окъутургъа деб узакъдан келген орус тиширыу комсомолчу джаш Хамит Терен бла Ансарны ала таба сюрюб баргъан атлылагъа къарай Ансар кёзю-башы бла къачаргъа кереклисин тенгине эслетди. (К. Б.)

№ 114

С—16

Точкаланы орнуна керекли атланы къоша джазыгъыз.

Чапракълы терекле: бусакъ

Ийнели терекле: нарат,

Ууакъ джануарла: къумурсха

Юй къанатлыла: тауукъ,

№ 115

С—16

1. Эл берген джомакъланы билигиз.

Юй тюбюнде агъач сибиртги. (Сабий.) Сен аман болсанг, бушуудан толур, сен иги болсанг, къууанчлы болур. (Ана.) Келмей да болмаз, кетмей да къалмаз. (Къонакъ.) Эртден кетер, ингирде келир. (Сюрюучю.)

2. Сабий, ана, къонакъ, сюрюучю деген сёзле не соруугъа джууаб этедиле? Нени кёргюзедиле? Ким? деген соруу къаллай атлагъа салынады?

1. Кесгин окъугъуз.

АНА ТИЛИМ.

Сенде анамы сютю, ауазы,
Туугъан джерими дарман хауасы,
Ётгюр къушланы къанат къагъыуу,
Гокка хансланы джазгъы чагъыуу.

(X. H.)

2. Назмучукъну джазыгъыз, не? деген соруугъа
джууаб этген атланы тюблерин сызыгъыз.
-

- Нарт сёзлени азбар этигиз, атланы тюблерин сы-
за джазыгъыз.

Аурумагъан башха джаулуку къысма.
Ат белден — джигит кёлден. Иш битмей, кюч
битмез. Ашыкъгъан суу тенгизге джетмез.
Ашда бёрю, иште ёлю. Уруну арты къуру.

№ 118

С—17

Энчи атланы тюблерин сыза джазыгъыз.

Руслан Карачаевскеде джашайды. Аны атасы заводда, анасы школда ишлейдиле. Аланы юлерини къаты бла Теберди суу агъады. Руслан Ленинград орамда джашайды, Максим Горький атлы школда окъуйду. Къарт атасы Маджир «Красногор» совхозда ишлейди.

№ 119

С—17

Тукъум атланы тюблерин сыза джазыгъыз.

Бизни кърал уллуду. Аны уллу кенг суулары тенгизлеге, кёллеге агъадыла. Къыбла джанында мийик таула, шекер башлача, агъарадыла. Ата джуртубузну ариу шахарла, элле джасайдыла.

№ 120

С—17

1. Тукъум атлагъа, юлгюдеча, энчи атла къоша джазыгъыз.

Юлгю: Карачаевск,

Суу, тенгиз, кёл, эл, шахар, район, область, орам.

2. Атла бла айтымла къураб джазыгъыз.

№ 121

С—17

«Ана тил» китабдан энчи эмда тукъум атлары болгъан тёртюшер айтым табыб джазыгъыз. Уллу харифлени тюблерин сызыгъыз.

№ 122

С—17

1. Кесгин окъугъуз.

Джашау сейир къурагъанды хар затны:
Кече-кюн да джыр айтады суу суугъа,
Къайын терек къучакълайды наратны,
Тансыкъ ала, ышарады тау таугъа.

(Дж. Х.)

2. Тукъум атланы тюблерин сыза джазыгъыз.

№ 123

С—17

1. Соруулагъа толу джууабла джазыгъыз.

Къайсы шахарда туугъанды В. И. Ленин?
Сен а къайсы элде неда шахарда туугъанса?

Къайсы орамда джашайса?

Сизни бла хоншу кимле джашайдыла?

Къайсы классда окъуйса?

2. Уллу харифлени тюблерин сыз, нек джазылгъанын айт.

1. Точкаланы орнуна энчи атла кьоша джазыгъыз.

Мен ... джазгъан назмуланы, хапарланы окъургъа бек сюеме. Мен ийнегибизни ... деб чакъырдым. Бизни итибизни аты ..., киштигибизни аты да Къобан ... тенгизге кьююлады. Тамада къарнашым ... атлы орамда джашайды, ... совхозда ишлейди. Тамада эгечим ... фермада ийнек сауады. Гитче къарнашчыгъым ... садикге джорюйдю.

2. Энчи атланы тюблерин сызыгъыз.

1. Кесгин окъугъуз.

Биз джашагъан тау джерле
Мелхумдула байлыкъдан,
Сырты, кьоолу тауланы
Толудула джайлыкъдан. (Б. Х.)

2. Айырылыб басмаланган атлагъа энчи атла джазыгъыз.

Юлгю: Джайлыкъла: Бичесын,
Къолла: Эни Къол,
Джерле: Кавказ,
Таула: Минги Тау
Сыртла: Буруш Сырты

1. Къара басмаланнган сёзлени тюз джазылыуларына эс ие окъугъуз.

Исса Уллу Къарачайда джашайды. Учкуланда, Хурзукда, Къартджуртда джашагъанлагъа уллу къарачайчыла дейдиле.

Москва дунияны башында эм уллу шахарланы бириди. Кеслерини шахарлары бла махтанадыла москвичле.

Уллу Ата джурт къазауатны заманында Москва, Ленинград, Одесса, Севастополь, дагъыда башха шахарла уллу джигитлик этгендиле. Бусагъатда да совет адамла москвичлени, ленинградчыланы, севастиполчуланы, одесачыланы, дагъыда башха шахарчыланы этген джигитликлерин унутмайдыла.

2. Бу сёзлени тамырлары бир болгъанлай, бир къаууму уллу, бир къаууму гитче хариф бла нек джазыладыла? Аланы паралары бла айырыб джазыгъыз.

Атны саны.

1. Берилген атланы кёблук саннга сала джазыгъыз.

Терезе, орун, орундукъ, стол, шиндик, тапчан, эшик, тон, шкаф, кюйюз, кийиз.

2. Басым белгилени салыгъыз.

Ю л г ю: Терезе — терезеле, ...

1. Текстде тубеген атлада кёблук санны аффикслерини тублерин сыза джазыгъыз.

Бир джолда аман кылыкыгъа юреннген джашчыкъла темир басчыкла бла юлени башларына ёрлегендиле, чыпчыкъ уяланы чачыб, къарыусуз балачыкъланы мийикден атыб-атыб джибергендиле. Балачыкъла, шууудаб келиб, джолгъа тийиб, ёлюб-ёлюб къалгъандыла.

Ётмекге, булкагъа, таб татлы конфетлеге турсунмай айланган киштикле, кийик джаныуарлача, ёлген чыпчыкъ балаланы ашагъандыла.

2. Аман кылыкылы джашчыкъла этген затха сиз къалай къарайсыз? Сиз къалай этерик эдигиз?

1. Аланы бирлик саннга сала джазыгъыз.

Кёзле, юле, арбазла, джаныуарла, дау-урбазла, кийимле, кёкенле, чёртлёуюкле, терекле, бусакъла, эменле.

2. Сайлагъан сёзлеригизни къоша, юч айтым къураб джазыгъыз.

№ 130**С—18**

1. Айтымланы кёблюк санда джазыгъыз.

Автобуста бош орун джокъ эди. Сабий уллугъа орун къоя эди. Уллу адам гитчеге бюскуреу этеди.

2. Кёблюк санны аффикслерини тюблерин сызыгъыз.

Юлгю: Автобуста бош орун джокъ эди.

№ 131**С—18**

Текстни окъугъуз, айтымланы чеклерин таба, керкли тыйгъыч белгилени сала, кёблюк аффикслерини тюблерин сыза джазыгъыз.

Айю баласы джукълагъан кёзюуде ашарыкъ излей чегетге джайылды наныкъла къара дугъумла чегет алмала кертмеле табыб джубанды бир терекге ёрледи да бал чибинлени уяларындан къыстаб балларын тонады къысхача айтыргъа айю къарнын тойдурду андан кёб айланыргъа уа заманы джокъ эди терен кюркеде джукълаб къалгъан мамурашчыгъы ашыкъдырды. (Ч. М.)

№ 132**С—18**

1. Берилген сёзтутушланы кёблюк санда джазыгъыз.

Эмен терек, джаулу чёртлеуюк, мысты тюртю, къызыл бишген джабышмакъ, къара бишген кертме.

2. Сёзтутушладан кьоша, юч айтым къураб джазыгъыз.

1. Къатышыб берилген айтымладан «Къыш» деген темагъа хапарчыкъ къураб джазыгъыз.

КЪЫШ.

Аны ызындан джауумлу къач джетди. Сууукъ джелле таймай урадыла. Исси джай озду. Терен къар джауду. Сабийле чанала бла учадыла. Сууукъ къыш келди.

2. Атлада кёблюк санны аффикслерини тюблерин сызыгъыз.

1. Точкаланы орнуна керекли аффикслени сала джазыгъыз.

Ханымсат кишиге къарамайды. Ол огъай эсенг, бир-бирде адам... дан кюнашхы да алмайды. Бу тиширыу Къобанны джагъасына тюшюб. кюн...рин алайда ашырады. Бир-бирде уа сослан таш...гъа башын салыб, къалкъыб да къалады. Элчи... аны къылыкъ...рына юренгендиле. (Ш. М.)

2. Кёблюк санны аффикслерини тюблерин сызыгъыз.

1. «Бир кюч бла» деген темагъа къатышыб берилген айтымладан хапарчыкъ къураб джазыгъыз.

Къумурсха аны орнундан тебдиралмады. Къумурсха бир бюртюк табды. Сора ол болушлукъгъа тенглерин чакъырды. Бюртюк бек ауур эди.

2. Бирлик сандагъы атланы тюблерин сызыгъыз.

СЫФАТ.

Сыфатны магъанасы.

№ 136

С—19

1. Назмучукъну азбар этигиз.

Мени джуртум — мийик сыртла, къаяла,
Джашил чегет, шоркъа суула, тенгизле,
Тауда элле, дангыл тюзде сахарла...
Сюймеклигим къалай уллуду сизге.

(Х. О.)

2. Къаллай? неллай? деген соруулагъа джууаб
этген сёзлени тюблерин толкъун сызла бла сыза джа-
зыгъыз.

№ 137

С—19

1. Сорууланы орнуна тыйыншылы сёзлени сала
джазыгъыз.

(Къаллай?) танг атды. (Къаллай?)
сабийле орунларындан турдула. Ала (къал-
лай?) кийимлерин кийдиле. Сабийле (къал-
лай?) шхууур ашадыла. (Къаллай?)
школгъа барадыла сабийле. Ала (къал-
лай?) кабинетледе окъуйдула. Сохтала ана
тилни дерслеринде (къаллай?) хапарла
окъурукъдула.

2. Къаллай? неллай? деген соруулагъа джуу-
аб этген сёзлени тюблерин толкъун сыз бла сызыгъыз.

№ 138**С—19**

«Ана тил» китабдан къаллай? неллай? деген соруулагъа джууаб этген сёзлери болгъан айтымла табыб, юч айтым джазыгъыз.

№ 139**С—19**

Сыфатланы тюблерин толкъун сыз бла сыза джазыгъыз.

Сууукъ, джалангач къыш, ач бёрюча, гузаба урду элге джут хамхотун. Тёгерекге акъ джабыу джайылгъанлыкъгъа, бир къауум терекле кёгерибдиле. Ала силкиниб, юслеринде тохтагъан кёмюк къарны джерге ашырадыла. Къалын чегет шошду. Таудан саркъгъан эмилик толкъунлагъа буз кишен салыннганды. (К. Б.)

№ 140**С—19**

1. Кесгин окъугъуз.

— Ариу суула, не джерледен чыгъасыз?
Гузаба этиб, къалайлагъа барасыз?

— Бизни атыбыз — сууукъ куртле,

булутла,
Чыкъгъаныбыз — ташлы, агъачлы бу
джуртла. (Къ. И.)

2. Сыфатла бла ала ачыкълаб келген атланы айырыб джазыгъыз.

Окъугъуз, берилген соруулагъа тюбюнде берилген текстден джууабла табыб джазыгъыз.

Соруула: Къаллай айю? Къаллай къабыргъа? Къаллай тѣпелери? Къаллай таула? Къаллай къаядан?

Мор бетли мазаллы айю, эки мамурачын да ызындан тизиб, чаууллу тик къабыргъаны кѣнделен къыркъыб тебреди. Джити тѣпелери булутлагъа джетген мийик таулары тюбюнде юле тенгли мазаллы къаяла бир-бирин тутуб, терекле орналыб турадыла. (Э. Х.)

1. Берилген сѣзтутушлагъа магъанасы къаршчы сѣзтутушла табыб джазыгъыз.

Сууукъ суу, мийик терек, джууукъдагъы кѣл, эркин юй, уллу бѣлме, эски тон, чубур чепкен, джассы лента, джарыкъ джыр.

2. Сыфатлары тюблерин толкъун сыз бла сызыгъыз, суйген эки парагъыз бла айтымла къураб джазыгъыз.

1. Берилген атлагъа сыфатла къоша джазыгъыз.

Школ, пальто, орундукъ, кюзгю, кюн, кече, эртден, ай, джер, топракъ, чегет, эмен, тал, кырдык, ханс, къаудан, алсын.

2. Суйген сѣзтутушларыгъызны къоша, тѣрт айтым къураб джазыгъыз, сыфатлары тюблерин толкъун сыз бла сызыгъыз.

1. Берилген сөзтутушланы кёблук санда джазыгъыз.

Бишген кызыл алма, сары эрик, къара дугъум, сууукъ кышхы джел, ариу, салкын аяз, къара булут, таякъ джангур, хыртты буз, къаугъалы, кыйын иш, эски тиширыу белибау, джумушакъ уюкъ.

2. Сыфат ат бла бирге келсе, санда тюрленемиди?

Сыфатланы тюблерин толкъун сыз бла, ала бла келген атланы бир сыз бла сызыгъыз.

Точкаланы орнуна керекли сыфатланы къоша джазыгъыз. Сыфатла тюбюнде бериледиле.

ТАУЛАДА.

... кёк. ... таула. Кёзлеринги къаматхан ... бузла. Шошлукъ. Тюбюнде ... тау сууну шоркъулдагъаны эшитиледи. Адамла ... къабыргъаны бир-бири ызындан сынджыр тутуб барадыла. Ала джукъдан къоркъмагъан ... альпинистледиле. Альпинизм — ..., ... адамланы спортуду.

Точкаланы орнуна салынныкъ сыфатла: мийик, джылтырауукъ, чууакъ, чокъракъ, батыр, тик, къарыулу, таукел.

1. Къатышыб берилген айтымладан «Джигит кызычык» деген темагъа хапар къураб джазыгъыз.

ДЖИГИТ КЪЫЗЧЫКЪ.

Къазауатха дери ол школда джетинчи классны бошагъанды. Ленинградда Зина Портнова атлы орам барды. Къазауат башланнганында, ол кесини туугъан шахарындан узакъда болгъанды. Зина кючлю, таукел кызычыкъ эди. Ол джигит тахсачы болады. Уллу кёпюрле, складла, базала чачыладыла, поездле джолладан бир джанына кетедиле, къанлы фашистле кырыладыла.

Совет адамла Зина Портнова этген джигитликни унутмайдыла. Аны джарыкъ сыфаты джашарыкъды ёмюрлеге.

2. Сыфатланы тюблерин толкъун, ала бла келген атланы бир сыз бла сызыгъыз.

Берилген айтымлада магъанасы джууукъ сыфатланы тюблерин толкъун сыз бла сызыгъыз.

Джигер джаш иште джигерлик этеди. Совхоз фермада кёб тири тиширыу урунады. Хусей омакъ джашды. Ол джасанма кийимле киеди.

Хомух джаш бла зыкты кызы бир атадан, анадан туугъандыла.

Абадан, уллу, мазаллы адамла бир-биринден узакъ кетмейдиле.

Аман, осал тенгле джетген кюнде бир-бирине тенглик эталмайдыла.

№ 148**С—19**

1. Берилген сѣзтутушлагъа магъанасы джууукъ сѣзтутушла табыб джазыгъыз.

Гыбыр джашчыкъ, джаншакъ къызчыкъ, добар кючюк, деу адам, кючлю гѣджеб, батыр къоян, огъурсуз тиширыу.

Магъанасы джууукъ сыфатла: гырылдауукъ, къызгъанч, мазаллы, токъ, къоркъакъ, къарыулу, къутсуз.

2. Ал эки пара бла айтымла къураб джазыгъыз.

№ 149**С—19**

1. Айырылыб басмаланган сыфатланы магъанасы джууукъла бла ауушдура джазыгъыз.

Аслан басымлы джашчыкъды. Ол джетген кюн тамаша ишле этерикди. Тулпар Асланчыкъ сейир ишлери бла адамланы сейирсиндиреди.

2. Магъанасы джууукъ сыфатланы тюблерин толкъун сыз бла сызыгъыз.

ЭТИМ.

Этимни маъанасы.

№ 150

С—20

Не этеди? не этгенди? не этерикди? деген соруулагъа джууаб этген сёзлени тублерин сыза джазыгъыз.

Кюнорта болду. Мурат ашыгъыш юйге кирди. Аны тер басханды. Мурат сынджырда джанындан татлы кёрген Тулпарны кёрмеди. Аны джюреги бир тюрлюле этди. Ол арбазда кирмеген джер къалмады. Мурат Тулпарсыз къалай джашарыкъды. Мурат анасына чабыб джетеди, Тулпардан хапар сорады.

Ханбийче джашын къучакълайды, ийнакълайды. Сора Тулпарны юсюнден хапар айтады. (Э. Х.)

№ 151

С—20

1. Назмуну кесгин окъугъуз.

Биз гокка хансны махтайбыз кемсиз,

Багъалатабыз тенг этмей джукъгъа.

Эркетлеймейбиз ол битген джерни.

Джерсиз а чёб да чыкъмайды джуртда.

(Х. О.)

2. Этимлени тублерин сыза джазыгъыз.

№ 152**С—20**

1. «Ана тил» китабдан этими болгъан беш айтым табыб джазыгъыз.

2. Этимлени тюблерин сызыгъыз.

№ 153**С—20**

1. Соруулагъа толу джууаб джазыгъыз.

Къанатлыла не этедиле?

Совхозну ишчилери бусагъатда не этедиле?

Джай сохтала совхозда не этерикдиле?

Быттыр школну пионерлери бла комсомолчула совхозда не этгендиле?

2. Этимлени тюблерин сызыгъыз.

№ 154**С—20**

1. Текстни окъугъуз, этимле айтымлада тилни къайсы кесеги бла байланыб келгенлерине эс ийгиз.

БОРАН.

Боран кючлюден кючлю болуб келеди. Сыртда боран кёлтюрюлдю, тегерек-тегерек бурулду, кетиб баргъан джолоучуну башы бла озду. Тюзле саулай гюрюлдедиле. Юйле къалтырадыла, башлары чыммакъ агъарды. Адамла боранны тохтарын сакълайдыла, боран а бир да тохтамайды, сызгъырады, гюрюлдейди, орамлада ёрге-энишге сюреди къарны.

2. Этимле бла ала байланыб келген атланы айырыб джазыгъыз.

Ю л г ю: Боран келеди

№ 155**С—20**

1. Берилген этимлени кьоша, айтымла кьураб джазыгъыз. Кютеди, кютгенди, кютерикди; окьугъанма, окьуйма, окьурукъма; сакълагъанма, сакълайма, сакъларыкъма.

2. Этимлени тюблерин сызыгъыз, не соруулагъа джууаб этгенлерин айтыгъыз.

№ 156**С—20**

Точкаланы орнуна керекли этимлени сала джазыгъыз.

Салих айыбсыз джетинчи классха ... Ол атасы бла таугъа кьой фермагъа ... Салих кьозучу ... Атасы юретгенча семиз шпан кьозулары отлауну эркининде джумору чатлада... Сейирсиниб, джанына ... Къара кёлге барыб, бугъойлагъа ..., кьулакълагъа тюшюб, кёгетле... Къысхача айтыргъа, ол сынамагъан джер ... (Л. Х.)

Салынныкъ этимле: чыкъды, кёчдю, айландырды, болду, джууунду, айланды, къарады, къалмады, джыйды.

№ 157**С—20**

1. Хапарчыкъны аллына кёре, аягъын джазыгъыз.

КЪЫШ.

Сууукъ къыш мычымай джетди. Терен къар тюшдю. Сабийле чаналарын

(Тёрт айтым кьошуб джазыгъыз.)

2. Этимлени тюблерин сызыгъыз.

1. Хапарчыкны аягына кёре, аллын кёша, ат атай джазыгъыз.

Къалай иги эди бюгюн чегетде! Салкъын аяз ура эди. Чыпчыкъла бир-бирине ал бер-мей джырлай эдиле.

Сабийле, таза хауада солуб, юйлерине къайтдыла.

2. Этимлени тюблерин сызыгъыз.

Этимни заманы.

1. Соруулагъа джууаб джазыгъыз.

Бусагъатда сиз не этесиз?
Кетген дерсе не этдигиз?
Эндиги дерсе уа не этериксиз?

2. Этимни заманын белгилей, юлгюдеча джазыгъыз.

Юлгю: Ахмат ^{б. з.} окъуйду, ^{о. з.} окъуду, ^{бол. з.} окъу-
рукъду.

Берилген этимлени юч столбикге юлешиб джазыгъыз.

Ойнайды, ойнарыкъды, ойнагъанды, ойнарма, ойнады; чайнады, чайнайды, чайнагъанды, чайнарыкъды, чайнар; джазгъанма, джаздым, джазама, джазар, джазарыкъма, кютеди, кютерикди, кютгенди, кютерме, кютдю.

Ю л г ю:	Бусагъат	Озгъан	Боллукъ
	заман	заман	заман
	Джатама	джатдым	джатарма

Этимни заманын башында (юсюнде) белгилей джазыгъыз.

Джаз джууукълашды. Кёб турмай, къарылгъачла келликдиле. Къар да эририкди. Суула ачыллыкъдыла, ханс кёгерликди. Со-ра чыпчыкъла джырларла, къарылгъашчыкъла да джююлдерикидиле.

Джаз келди. Къарылгъачла къайтадыла. Къар эрийди. Ханс кёгерди, чыпчыкъла да джырлайдыла.

Тракторла гююлдейдиле. Сабанчыла ур-лукъ атадыла. Къойла отлайдыла.

№ 162

С—22

1. Кесгин окъугъуз.

Бир къауумла мени кѣб сюзедиле,
Кими урун, кими солу дейдиле.
Биринчиге джокъду сѣзюм, айыбым.
Экинчиге айтама, бирди джууабым:
Мен джуртумда сокъур тюлме, кѣреме,
Иш байлыкъды, рахатлыкъны сюеме.

(Б. А.-К.)

2. Бусагъат замандагъы этимлени тюблерин сыза джазыгъыз.

№ 163

С—22

1. Берилген этимледен бусагъат заманны этимлерин юлгюдеча къураб джазыгъыз.

Аша, сана, биле, унут, тут, эт, урун, тишле, бишир, ич.

Юлгю: Джырла — джырлайма, олтур — олтурама, кюл — кюлеме.

2. Бусагъат заманны этимлерин къоша, айтымла къураб джазыгъыз (юч айтым).

№ 164

С—22

Берилген текстчикден бусагъат заманны этимлери бла байланыб келген сѣзлени айырыб джазыгъыз.

Лена Якутияда джашайды. Ол джашагъан юйчюкге юрт дейдиле. Анда адамла мал кютедиле: тууар, къой, ат, марал, буу. (Къой мал джокъду анда.) Малны этин кеслери да ашайдыла, къралгъа да сатадыла.

№ 165**С—22**

1. Этимлени, ала бла байланыб келген атланы кёблюк санда джазыгъыз.

Сохта дерсин окъуйду. Джашчыкъ ата-сына болушады. Къызчыкъ юйню сибиреди. Акка туудукъларына уллу бюсюреу этеди.

Амма урчукъ ийиреди. Гугурук кычырады. Тауукъ къанкыылдайды.

Ю лгю: Сохтала окъуйдула.

2. Кёблюк санны аффикслерини тюрлерин сызыгъыз.

№ 166**С—22**

Этимлени, ала бла байланыб келген сёзлени юлгюдеча тюрлендириб джазыгъыз.

Мен окъуйма. Мен сурат салама. Мен ата-анама болушама. Мен суу алама, маллагъа суу ичиреме, орун джыяма, сауут джууама, юйню сибиреме.

Биз сабан сюрербиз, урлукъ атабыз, чага этебиз, мюрзеу орабыз, аны къралгъа сатабыз.

Ю лгю: Сен окъуйса, сурат саласа,
Сиз сабан сюресиз,

№ 167**С—22**

Берилген этимлеге магъанасы джууукъ этимле табыб джазыгъыз.

Сёлешеди, кюледи, чабады, сюреди, джууады, джукълайды.

Ю лгю: Сёлешеди, айтады, шыбырдайды, кычырады.

№ 168**С—22**

1. Этимлени кёблюк санда юлгюдеча джазыгъыз.

Мен барама.	Биз ...
Сен бараса.	Сиз ...
Ол барады.	Ала ...

2. Берилген сөзле бла айтымла кзураб джазыгъыз.

Юлгю: Мен ишлейме. Биз ишлейбиз. Мен Исса бла бирге совхозну фермасында ишлейме.

№ 169**С—22**

1. Кесгин окъугъуз.

Сюзюлген сууда джюзеди чабакъ,
Ол ташаяды акъ кёмеуюлге.
Къанат къылларын толкъунла тараб,
Мыллык атады ол сууну ёрге. (X. O.)

2. Бусагъат заманны этимлерини тюблерин сыза джазыгъыз.

№ 170**С—22**

1. Хапарчыкъны аллына кёре, аягъын джазыгъыз, бусагъат заманны этимлерин хайырландыра.

ЧЕГЕТДЕ.

Чегетни къыйырында уллу эмен терек ёседи. Аны кзуушунда агъач къоянчыкъ

(Тёрт айтым къошуб джазыгъыз.)

2. Бусагъат замандагъы этимлени тюблерин сызыгъыз.

№ 171

С—23

1. Назмучукъну азбар этигиз.

Къыйын джашау къуруду,
Халкъым эркин урунду.
Орус къарнаш — тамада,
Туура джолгъа ол бурду. (К. С.)

2. Озгъан заманны этимлерини тюблерин сыза джазыгъыз.
-

№ 172

С—23

- Берилген айтымлада озгъан заманны этимлерини тюблерин сыза джазыгъыз.

Ахмат аскерден юйлерине письмо ийди. Эгешчиги Сафият письмону ачды. Ол къарнашыны письмосун окъугъандан сора, анасына аны хапарын айтды, экинчи къат анасына окъуду.

№ 173

С—23

1. Кесгин окъугъуз.

Чартлаб чыкъдым чынгыл къаяны башына,
Мыдахлыкъ келди Гезох улуну джашына.
Тегерегим тул-тубан болду, чарс болду,
Акъ маралым мени аллымдан тас болду.
Армау болуб, бир кесекни олтурдум.
Кийигиме былай хапар мен сордум...

(«Бийнӧгер».)

2. Озгъан заманны этимлерин айырыб джазыгъыз.
-

1. Кесгин окъугъуз.

Кёкге джулдуз, джерге кырдык чыкъгъанлы,
Волга Каспий тенгизге саркъгъанлы,
Адам улу джашауун баргъанлы
Кёб съездле, джыйылыула болгъандыла,
Кёб оноула, бегимле джазгъандыла.
Ала бары борчларын этгендиле,
Узакъ, кыйын джолланы да ётгендиле,
Алай а не къарасакъ да, съездибиз,
Джер башында сеннге тенгни билмейбиз.

(Б. А.-К.)

2. Озгъан заманны этимлери бла ала байланыб келген сёзлени айырыб джазыгъыз.

Юлгю: Болгъандыла неле? — Съездле, джыйылыула болгъандыла.

1. Озгъан заманны этимлерин, ала байланыб келген атланы айырыб джазыгъыз.

Къасайланы Осман партизанлагъа уста башчылыкъ этгенди. Осман аланы бек скойгенди, кеси урушну эм кыйын джеринде болуб, солугъан заманчыкъларында джырлагъан, чам, накъырда этиб, тенглерини кёзлерин ачаргъа ёч болгъанды.

Джау самолетла бла сермешиуде 1944 джыл 17 февралда джигитлик этиб ёлгенди Осман. Партизан полкга аны аты аталгъанды.

Юлгю: Этгенди ким? — Осман этгенди.

2. Озгъан заманны этимлерини тюблерин сызыгъыз.

№ 176**С—23**

Бусагъат заманны этимлерин озгъан заманда джазыгъыз.

Алама, береме, сюеме, санайма, тергейме, урунама, ишлейме, къууанама, джырлайма, кёреме, бёлеме, уялама, кюлеме.

Юлгю. Алама — алдым, алгъанма.

№ 177**С—23**

1. Берилген айтымлада этимледе бусагъат заманланы озгъан заман бла ауушдура джазыгъыз.

Мен Джуртума тюз, хайырлы джашайма, къыйынымы халкъ къыйыннга къошама. Къууанама тенглигиме бу иште, коммунизмни къурар ючюн кюрешде. Джашауума ийнама, базама, окъу, сына — тюз кёлумден джазама.

2. Озгъан заманны этимлерини тюблерин сызыгъыз.

Юлгю: Джашайма — джашадым, джашагъанма.

№ 178**С—23**

Берилген текстде озгъан заманны этимлерини тюблерин эки, ала бла байланыб келген сёзлени бир сыз бла сыза джазыгъыз.

Уучула эртден азыкъгъа олтурдула. Хар бирини артмагъында арпа къатыкълары бла тузу барды. Сабаны артмагъында уа бышлакъ кесекчик да табылды. Алай эте тургъанлай, ууну башлар заман джетди.

Уучула эртден азыкъларын ашадыла. Бир кесек солудула. (К. Х.)

№ 179

С—24

1. Кесгин окъугъуз.

Джолум халкъымы джолуду, къаралтмам,
Джюрегим тохтагъынчыннга иш атмам.
Партияды меннге джашау, кюч берген,
Махтау анга, олду джарыкъ кёргюзген,
Партия ючюн артыкъ джити кёрюме,
Къолумдагъы къаламым бла ёлюрме.

(Б. А.-К.)

2. Боллукъ заманны этимлерини тюблерин сыза джазыгъыз.

№ 180

С—24

Текстни окъугъуз, боллукъ заманны этимлерини тюблерин сыза джазыгъыз.

Сууукъ кыш кетер, джашил джаз дже-
тер. Къанатлыла джылы джерледен къайты-
рыкъдыла. Ала юй шорбатлада уяла этерик-
диле. Къанатлыланы шохлары алагъа джы-
лы юйчюкле этерикдиле, терек бачхалада
кёгет тереклеге аланы тагъарыкъдыла. Ха-
сан джазны сакълайды.

№ 181

С—24

Этим тамырладан бусагъат, озгъан, боллукъ за-
манланы къураб джазыгъыз.

Айлан, олтур, келтир, чаб, къаб, кёр.

Юлгю: Айлан — айланама, айландым,
айланнганма, айланлыкъма, айланырма.

1. Кесгин окъугъуз.

Джер джарылыб, от чачылса,
Бир къоркъуу салмаз.
Сау дунияда бир аскер да
Бизге тенг болмаз.
Бу берилген эркинликни
Бизден киши алмаз.
Ма биз Къызыл Аскерлени
Аскер хорламаз. (Б. А.-К.)

2. Боллукъ замандагъы этимлени тюблерин сыза джазыгъыз.

1. Этимлени башларында заманын белгилей джазыгъыз.

Къара шинли, бурма чачлы добар джашчыкъгъа тёрт джыл болгъанды. Кюн сайын эртденбладан ингирге дери Къобанны джагъасында кёкенледе ойнайды къап-къара кючюкчюгю бла. Джашчыкъ джууунады, джууундурады кючюкню.

Кюн сайын ойнайдыла экиси да биргелей. Джашчыкъ уллу болса, школгъа барлыкъды, тенгчиклери бла ойнарыкъды, бош заманында атасына, анасына болушурукъду.

2. Этимлени тюблерин сызыгъыз.

№ 184**С—24**

1. Берилген этимлени юч заманда джазыгъыз.

Кир, джыр, сокъ, къакъ, бёл, тарт, кер, къоркъ.

2. Юч заманда юч айтым къураб джазыгъыз.

№ 185**С—24**

1. Берилген этимлеге магъанасы къаршчы этимле табыб джазыгъыз.

Джабарса, келирсе кирирсе, турурса, унутурса, башларса, джандырама, кюйдюрсе.

2. Юч парасы бла айтымла къураб джазыгъыз.

№ 186**С—24**

1. Скобкалада берилген этимлени боллукъ заманга сала джазыгъыз.

Джай чегетге (бар). Кюн иссиде тереклени тублеринде (джат, солу). Чегет чыпчыкъланы джырлагъанларына (тынгыла).

Салкъын айланса, наныкъла, джилекле (джый). Къууана-къууана юйге (къайт). Чегетде кёргеними тенглериме (айт). Джыйгъан наныкъларымдан, джилеклеримден алагъа (бер). Ала меннге бюсюреу (эт).

2. Хапарчыкъгъа баш салыгъыз, боллукъ заманы этимлерини тублерин сызыгъыз.

1. Берилген сөзтутушланы кыоша, хапарчыкы кыураб джазыгыыз.

Лагерде солурукыма, экскурсиягы барлыкыма, дарман хансла джыярыкыма, ауруган адамлагы берликме, джараулу адам боллукыма. Адамла бюсюреу этерикдиле. Анам бла атам кыуанникыдыла.

2. Этимлени тюблерин сызыгыыз, хар бирини заманын белгилегиз.

1. 183-чю карточкада берилен «Ит джыламукыла» деген хапарчыкыдан бу соруулагы джууабла табыб джазыгыыз.

Соруула:

Джашчыкыгы не болду?

Ит джашчыкыны кыалай кыутхарды?

Джашчыкыны бетине не саркыды?

Не зат эшитилди?

Джашчыкы эсин кыалай джыйды?

2. Кыуралган хапарчыкыда этимлени тюблерин сызыгыыз, башларында хар бирини заманын белгилегиз.

1. Хапарчыкъны окъугъуз.

ИТ ДЖЫЛАМУКЪЛА.

...Бир кере уа озгъун толкъун хорлады джашчыкъны, алыб тебреди биргесине. Эшитиледи сабий кычырыкъ. Сууну кёмюклю сыртын джырыб ашыкъды нёгерчигине ит. Джетеди, чыгъарады суу джагъагъа джашчыкъны.

— Сабийден бошады ит! — деген таууш адамланы эс ташлаб тургъан джашчыкъ таба ашыкъдырады.

Сабийни суу джагъагъа акъырын салыб симсиреди төрт аякълы нёгери...

Башы энишге болду къап-къара итни. Саркъдыла джыламукъла добар джашчыкъны бетине. Эс джыяды джашчыкъ, башын кёлтюреди, хыны бетлени эслейди. (К. Б.)

2. Айырылыб басмаланган этимлени заманларын белгилей, айырыб джазыгъыз.

АИТЫМ.

Айтымны юсюнден окъулгъанны къайтаруу.

№ 190

С—25

1. Окъугъуз, ненча айтымдан къуралгъанын айтыгъыз.

Кёб болгъанды школланы санлары,
Ариу джазадыла окъуучуланы къоллары.
Окъургъа айланнганды барысыны аллары,
Аны кёрюб къууанадыла аналары. (Къ. Къ.)

2. Назмудан бу соруулагъа джууабла табыб джазыгъыз:

Нелени санлары кёб болгъанды?

Кимлени къоллары ариу джазады?

Не этерге айланнганды аллары?

Кимле къууанадыла?

№ 191

С—25

1. Окъугъуз, баш салыгъыз.

Эрикгенланы Залихат Ата джуртун бек сыйгенди ол Уллу Ата джурт къазауатда кёб джигитлик этгенди Залихат партизан отрядда фашистле бла уруш этгенди ол ёхтем тахсачы болгъанды тахсагъа баргъан джеринде фашистлени къолларына тюшеди, ала-ны къолларындан ёледи.

2. Текстни айтымлагъа бёле, керекли тыйгъыч белгилени сала джазыгъыз.

Тюбюнде берилген текстни айтымлагъа бёле, керекли тыйгъыч белгилени сала джазыгъыз.

МАРТ.

Джаз келди къанатлыла джылы джерледен къайтдыла кюнню таякълары ёргеден ёрге таяна барадыла сыртлада къар хазна кёрюнмейди тау джитиледе къар агъарады Къобанны сууу кёбден кёб болады джер да кёгере башлагъанды къанатлыла сабийле ишлеген юйчюкlege къонуб кеслерини джарыкъ джырларын джырлай тебрегендиле хар не да джазны келгенине къууанады.

Текстни айтымлагъа бёлююз, керекли тыйгъыч белгилени сала джазыгъыз.

КАВКАЗ.

Къалай ариуду бизни тургъан джерибиз Кавказ артыкъсыз да джай мийик таулагъа миниб къарасанг, бизни джерибиз кесин андан да бек сюдюреди Минги Тауну бузлары кёзлеринги къаматады кёргенмисе Доммайны Доммайча ариу джер джер юсюнде хазна тюбемейди ары келмеген адам къалмайды дерчады биз сыйлайбыз кесибибизни тургъан, джашагъан джерибизни.

Берилген сѣзтутушланы кѡша, айтымла кѡраб джазыгъыз.

Кѳгерген тала, тум-кѡара кѡозучукъла, джайылгъан сюрюу, аты айтылгъан кѡойчу, аны бла махтанады, урунууну джигери.

Хапарлаучу, соруучу, кѳлтиортюучю айтымла.

1. Окъугъуз, текстде тюбеген айтымланы айыргъыз, айтылгъан интонациягъа кѳре.

... Къызбай Мустафа кимге нѳгерлик этерикди Аны бла баргъандан эсе, кесим джангыз барырма Ол кѡрккѡуб кече эшикге чыгъалмайды Сора, мени бла чегетге барамыды да Мустафа Мазанны бу сѳзлерине къыйналды Аны токъ бети шибижича къызарды. Ол къызарыб таукел айтды

— Нек бармайма Мен быйыл ары талай кере баргъанма Анам манга энтда эркинлик бергенди Джюр барайыкъ Хайда тебре

Джашчыкъла Наратлы ѳзеннге наныкъгъа айландыла. (Л. Х.)

2. Айтымлада керекли тыйгъыч белгилени сала джазыгъыз.

1. Соруучу айтымлагъа хапарлаучу айтымла бла джууаб беригиз.

Къанатлыла къаллай кёкде учадыла?
Ала къайдан къайтхандыла?

Къанатлыланы не ючюн сакъларгъа керекбиз?

Сен аланы сакълар ючюн не этгенсе?

2. Хапарлаучу айтымла, деб къаллай айтымлагъа айтадыла?

«Ана тил» китадан алты хапарлаучу, соруучу, кёлтюртюочю айтым табыб джазыгъыз (экишер айтым).

1. Окъугъуз, къаллай айтымла болгъанларына эийигиз.

Туугъан джуртум! Къыйырынгдан къыйырынга кёзюм джетмейди! Джюрегими къандырырча, сёзюм джетмейди! Тилсиз тюлме. Сен болгъанда, нем да барды...

Сен барса да, Туугъан джуртум, нем да барды: эгечлерим, таула кибик, къарнашларым, джашаууму джулдузлары — сабийле...

Сен да барса да, Туугъан джуртум, нем да барды! (Къ. Н.)

2. Берилген текстден кёлтюртюочю айтыланы айырыб джазыгъыз.

№ 199

С—26

Хапарлаучу айтымланы юлгюдеча соруучу ай-
тымла этиб джазыгъыз.

Мен джуртуму къан тамырын кёреме.
Сен сагъышланаса къыйын хорламлагъа. Ол
да атламын эркин, къоркъмай кереди.

Юлгю: Мен джуртуму къан тамырын
кёреме. — Кёремеми мен джуртуму къан та-
мырын?

№ 200

С—26

1. Хапарлаучу айтымланы юлгюдеча кёлтюртю-
учю айтымлагъа айландыра джазыгъыз.

Ариуду туугъан элим. Ариу юйле, уллу
көгет бачкала джасайдыла аны. Къаджыкъ-
май ишлейдиле аны адамлары.

Юлгю: Къалай ариуду туугъан элим!

2. Кёлтюртюучю айтым деб къаллай айтымгъа
айтадыла?

№ 201

С—26

Окъугъуз, текстни айтымлагъа бёле, керекли тый-
гъыч белгилени сала джазыгъыз.

Ана сютюм — Къобаным Ах, анамы акъ
ёшюню — тауларым Не этейим, сизге джараб
турурча, саулай дуня, ах, сукъланыб, сиз-
ден юлгю алырча Не этейим, сизни таба
огъурсуз джел бармазча... (Къ. Н.)

1. Окъугъуз.

ГУММОСЧУКЪ.

Джашчыкъны къолчугъунда ёсдюле гуммосчукъла. Кёб кюрешди ол къоратыргъа умут этиб аланы. Сапын бла джууду, джылы этиб, байлады, юслерин джабыб, уф деб юре-ди, учуб кетигиз деб.

Гуммосчукъла уа кетмедиле джашчыкъны къолчугъундан.

— Сен къылыкъ этмесенг, биз бугъунуб къаллыкъбыз, — деб, бир кюн тас болуб къалдыла ала.

2. Текстден бу соруучу айтымлагъа хапарлаучу айтымла бла джууаб джазыгъыз.

Соруучу айтымла :

Джашчыкъны къолчугъунда не затла ёсе эдиле?

Джашчыкъ не этди аланы къоратырча?

Ала джашчыкъгъа къаллай джууаб бердиле?

Бир кюн не болуб къалдыла гуммосчукъла?

Гуммосчукъла чыкъмаз ючюн, не этерге керекди?

3. Соруучу, кёлтюртоу белгиледен сора къайсы хариф джазылады?

Берилген сёзледен юлгюдеча хапарлаучу, соруучу, кёлтюртюучю айтымла кёураб джазыгъыз.

1. Дуппурну, артындан, чыкъды, ай, толу. 2. Джарытды, ол, сахарчыкъны, ариу. 3. Къанджалбаш, акъ, башлары, юйлени, джылтырайды, кюмюшча.

Юлгю: Толу ай дуппурну артындан чыкъды. Дуппурну артындан къаллай ай чыкъды? Дуппурну артындан толгъан ай къалай ариу чыкъды!

Скобкалада берилген сёзлени хайырландыра, айтымла кёураб джазыгъыз.

Атды танг (джарыкъ). Пионерле уяндыла (лагерь). Ала кийиндиле, чабдыла (суучукъ). Джолчукъ элтеди аланы (кёк талачыкъ) Чыкъ кюнде джылтырайды (ханс). Джырлайды булбул (терек, бутакъ). Азрет джатады (терек салкъын). Ол тынгылайды джырлагъанларына (булбул).

1. Хапарчыкъны аягъына кёре, аллын джазыгъыз.

ПИОНЕР.

...Мусса атасына, анасына болушады. Ол гитче къарнашчыгъын да джубатады.

Мусса пионер борчун бир заманда да унутмайды.

№ 206**С—27**

1. Айтымланы окъугъуз, хар айтымда кимни, нени юсюнден айтылгъанына эс ийигиз.

Устаз чегетни хайырыны юсюнден хапар айтды. Чегетде субай нарат терекле ёседиле. Адамла агъачны, чегетлени сакълайдыла.

Бир джолда сабийле чегетге баргъан эдиле. Чегетде джаныуарла, къанатлыла джашайдыла. Къоянчыкъ, сабийлени эслеб, бир джанына къачды.

2. Башчыны тюбюн бир сыз бла сыза джазыгъыз.

№ 207**С—27**

Башчыны тюбюн бир сыз бла сыза, башында со-руула сала джазыгъыз.

Акъ булутла тау башладан къарайдыла. Джазгъы джелле сыртлада хансчыкъланы къозгъайдыла. Къар тюбюнден джанкъоз-чукъла къарайдыла. Къар эриб, шоркъа суу-ла ёзенлеге агъадыла.

Сабийле да аланы алларын тыйыб ойнай-дыла. Хар зат джазны келгенине къууа-нады.

№ 208**С—27**

1. Берилген атланы айтымда башчыла этиб, ай-тымла къураб джазыгъыз.

Инженер, устаз, дохтур, сохта, ишчи.

2. Башчыны тюбюн бир сыз бла сызыгъыз.

Юлгю: Инженер заводда машинала иш-лейди.

1. Точкаланы орнуна башчыла табыб джазыгъыб.

Окъ, тоб атылгъан... къайры эсе да кюн батхан джанына къайтмаздан кетдиле. Андан бери талай кере джазны орнуна алтын ... келди, кесини орнун къышлагъа, джайлагъа берди.

Джыл сайын эл школну арбазын... .. джа сайдыла. Мазаллы школну аллында... бла ... кёрюнедиле. Аланы арасында сюеледи...
(К. Б.)

2. Башында берилген айтымлада башчыланы тюблерин бир сыз бла сызыгъыз.

Точкаланы орнуна салынныкъ башчыла : къач, тауушла, сабийле, эсгертме, устазла, гокка хансла.

1. Кесгин окъугъуз.

Мутхуз кёкде къанатлыла учалла,
Днепр да къыйналады, ынгырдаб,
Сиз кетесиз—джырларыгъыз къалалла
Кенг тюзледе, къонгурауча, зынгырдаб.
Бир иннет бла бирлешедиле джюрекле,
Джолубуз а арабызны айырады.
Сиз кетесиз айбат Кавказ джерлеге,
Къалама мен ызыгъыздан къол булгъаб.
(М. Бр.)

2. Берилген назмуда башчыланы табыб, аланы тюблерин бир сыз бла сыза джазыгъыз.

ХАПАРЧЫ.

№ 211

С — 28

1. Башчыны не этгенин кёргюзген сёзлеге эс ие, кесгин окъугъуз.

Къууанч киргенди,
Насыб синггенди
Тауланы тарына.
Джырлайды джюрегим,
Тынгыла, тенгим,
Шохлукъну джырына.

(Дж. Х.)

2. Башчыны тюбюн — бир, хапарчыны — эки сыз бла сыза джазыгъыз.

№ 212

С — 28

1. Берилген текстден башчы бла хапарчыны айырыб джазыгъыз.

Кече таулада уллу джангур джауду. Танг аласына суу къобду. Ол келтирмеген джукъ къалмады. Дюккючле, терекле бир-бири юсюне къаландыла. Экинчи кюн суу таркыйды. Адамла отун джыяргъа джайылдыла.

2. Башчы бла хапарчыны тюблерин сызычубузча сызыгъыз.

1. Берилген сёзледен хапарчыкъ кёураб джазыгъыз.

ДЖАНГУРДАН СОРА.

Джангур, кёк, кюн, кырдык, къанатлыла; тохтады, аязыды, джырладыла, джашнады, тийди.

2. Башчы бла хапарчыны тюблерин сызычубузча сызыгъыз.

1. Точкаланы орнуна тюбюнде берилген хапарчыладан сала джазыгъыз.

Залыкъылды кёкенлени ичи бла озгъан суучукъну ауазы хаман ... Алай а шоркъулдагъан тауушу бирчалай... Таулада джангур джаугъан тересинде суула..., ташны, агъачны... Къачда хар кюн сайын ала ..., аздан аз боладыла.

Салынныкъ хапарчыла: турмайды, эшитиледи, элтедиле, къобладыла, таркъаядыла.

2. Башчы бла хапарчыны тюблерин сызыгъыз.

1. Атладан башчыла, этимледен хапарчыла этиб, айтымла кёураб джазыгъыз.

Ахмат, бар. Исса, болуш. Азамат, бер. Аслан, ишле.

2. Башчы бла хапарчыны тюблерин сызыгъыз.

1. Точкаланы орнуна керекли башчыланы сала джазыгъыз.

Чууакъ кёкде джарыкъ ... къаяны джитисине илиниб тургъанча кёрюнеди. Алайдан ычхынса уа, тегерек... Шайтан тауну тигинден тёнгерек, ёзеннге тюшерик болур эди.

Алай а аны... иймей тургъанчадыла. Алайда бир кесек солуб, ычхыннганында, ... джулдузлу кёкню кенгинде ашыкъмай шош джюзюб барады. (А. М.)

Салынныкъ башчыла: ай, къаяла, ай, ол.

2. Башчы бла хапарчыны тюблерин сызыгъыз.

1. Берилген текстни къуру башчы бла хапарчыдан къуралгъан этигиз.

Айю кертме терекни къакъды. Бишген кертмеле зыр деб къуюлдула. Мамурачла къууанч тыбырлы болдула. Ала татлы кертмелени солуу алмай эндирдиле. Бойнакъ да джерге тюшдю. Энди айюле бир-бирине эришгенча, кертмелени джуду-джуду джутдула. (А. М.)

2. Башчы бла хапарчыны тюблерин сызыгъыз.

1. Бу соруулагъа тюбюнде берилген хапарчыкъдан джууабла табыб джазыгъыз.

Соруула:

Алий Зубайдагъа не айтды?

Батырны атасы бла анасы къалай ёлгендиле?

2. Джазгъан айтымларыгъызда башчы бла хапарчыны тюблерин сызыгъыз.

ЗУБАЙДА БЛА АЛИЙ.

— Ол къошкъаш, назик джашчыкъны юйдеги болуб тургъанын кёрюб, кёзлериме ийнанмай, кесине соргъанма, анга бир сейирсин, — деди Алий орамны келе тургъан Зубайдагъа.

— Кимге айтдынг, Алий?

— Батыргъа айтама, Харунну джашына...

— Да, хариб, ёссюн, аллайла не къадар да тюзелге эдиле. Ол хоншуму джашыды. Мени къолумда ёсгенди. Ол аз къыйынлыкъмы сынады... Тели ауруу анасын къоратыб, джыл да турмагъанлай ол къан къусарыкъла келдиле. Атасын, коммунистди деб, фашистле уруб кетдиле. (X. O.)

Сёзтутушладан айтымла къураб джазыгъыз.

Батыр адам. Этилген джигитлик. Унутулмаз эрлик. Ёмюрлюкге джашарыкъды. Джырла этиледиле. Эсгертме салынады.

1. Окъугъуз. Анда джазылгъандан сора да Иссаны юсюнден билгенигизни къошуб, тюбюнде берилген планнга кёре, хапарчыкъ кзураб джазыгъыз.

КЪАРАКЕТЛАНЫ ИССА.

Къарачайны белгили поэти Къаракетланы Исса Ата джуртубуз ючюн къазауатда ёлгенди. Ёлюрюню аллы бла онджети гитлерчини ёлтюргенди ол, автоматдан атыб.

Къаракетланы Иссаны аты аскер бёлекни тизимине джазылгъанды ёмюрлюкге. Исса къарачай поэтледен биринчи болуб, назму китаб джазгъанды.

Бюгюн Иссаны джигитлиги, назмулары бизни бла джашайдыла, джашарыкъдыла. Джазыучуну, совет патриотну аты ёмюрлюкге эсибизде турлукъду.

ПЛАН.

Иссаны джигитча ёлгени.

Аны аты ёмюрлюкге унутуллукъ тюлдю.

Биринчи назму китаб.

Андан сора чыгъаргъан назму китаблары.

Исса бизни бла джашайды, джашарыкъды.

2. Джазылгъан хапарчыкъны айтымларында башчы бла хапарчыны тюблерин сызыгъыз: башчыны тюбюн — бир, хапарчыны эки сыз бла.

№ 221

С—29

1. Сорууланы орнуна магъанасы келишген сансыз членле сала джазыгъыз.

(Къаллай?) танг атды. Тийди (къаллай?) кюн. Ханлада (къаллай?) чыкъ кёзлеринги къаматады. Къагъады (къаллай?) джелчик. Чегетде (къаллай?) къайынла ёседиле. Къанатлыланы (къаллай?) джырлары эшитиледи.

2. Къаллай? деген соруугъа джууаб этген сансыз членлени толкъун сызла бла тюблерин сызыгъыз.

№ 222

С—29

1. Точкаланы орнуна магъанасы келишген сансыз членле сала джазыгъыз.

Бурун Къаракъуш деб бир ... адам болгъанды. Къатыны анасындан къалгъан туймени ... бергенди. ... сат да юйге джарарыкъ бир зат ал дегенди.

Къаракъуш базарда ... сатыб, бир ... ат алгъанды. Атха минерге кёзю къыймай, ... тартыб, юйге алыб келе, бир къатынны къолунда ... бёркге кёзю илингенди. (А. М.)

Точкаланы орнуна салынныкъ сансыз членле: эрине, джарлы, асыулу, туймесин, джюгенинден, сейирлик, базарда.

2. Къошхан сансыз членлеригизни тюблерин толкъун сызла бла сызыгъыз.

№ 223**С—29**

1. Берилген айтымлагъа кесигиз ушатхан сансыз членле къоша джазыгъыз.

Тубан басды. Тёгерек кёрюнмейди. Дуния мутхуз болду. Малла ёкюредиле. Джел келди. Тубан чачылды. Кюн тийди. Тёгерек джарыкъ болду. Шош болду. Малла отлайдыла.

2. Башчы бла хапарчыны тюблерин сызыгъыз.

№ 224**С—29**

1. Кесгин окъугъуз, сансыз, баш членлени айтыгъыз.

Джаз, джангыртыб, кёгериб,

Къышны ызындан атлайды.

Заман чархы тёнгерев,

Джылны джылгъа къатлайды. (Дж. Х.)

2. Башчы бла хапарчыны тюблерин сыза джазыгъыз.

№ 225**С—29**

1. Къысха хапарчыкны узун этиб джазыгъыз. (Кесигизни джаныгъыздан юч айтымдан аз къошмагъыз.)

ХОТАЧЫКЪ.

Къызчыкъда барды бир хотачыкъ. Ол аны чепкенчигин кирден сакълайды. Къызчыкны юсуне суу чачылса, кир къонса да, кесине алады хотачыкъ.

2. Бу соруулагъа джууаб этген айтымланы керекли джерине къошугъуз.

Хотачыкны анга ким тикди? Аны къызчыкъ къалай сакълайды? Ол хотачыкъ ючюн кимге бюсюреу этеди?

№ 226

С—30

1. Джайылмагъан айтымланы джайылгъан айтымла этиб джазыгъыз.

Асхат турду. Ол кийинди. Асхат бетинкълун джууду. Анасы берди. Асхат ашады, ичди. Тенги келди. Ала кетдиле. Асхат бла тенги келдиле. Къонгурау берилди. Сабийле кирдиле. Устаз келди. Дерс башланды.

2. Башчы бла хапарчыны тюблерин сызыгъыз.

Ю лгю: Асхат эртденбла эртде турду.

№ 227

С—30

1. Джайылгъан айтымланы джайылмагъанла этиб джазыгъыз.

Терекле къурмашча акъ чакъгъандыла. Бал чибинле гокка хансладан бал джыядыла. Бизни совхозда бал къош барды. Бал къошда Аслан ишлейди. Ол джанын-къанын аямай урунады. Аслан джыл сайын саугъа алады. Ол бешд жыллыкъ планны артыгъы бла толтурады.

2. Баш членлени тюблерин сызыгъыз.

Ю лгю: Терекле чакъгъандыла.

№ 228

С—30

1. Берилген сѣзтутушланы къоша, джайылгъан айтымла къураб джазыгъыз.

Дангыл тюз. Мал къош. Сюрюучю джаш. Совхоз къойла. Шпан къозула. Къойла бла къозула.

2. Баш членлени тюблерин сызыгъыз.

№ 229

С—31

1. Сансыз членлеге соруула сала, ала къайсы сёзню айгъакълаб келгенине эс ие окъугъуз.

Асланны къарнашы окъуйду. Аны китабы барды. Китабны тышы тазады. Аны къагъытлары джылтырмагъандыла. Сохтаны китабы сейирди. Аны хапары кёбдю.

2. Сансыз членлени тюблерин толкъун сыз бла, ала айгъакълаб келген атланы бир сыз бла сыза джазыгъыз.

Юлгю: Асланны къарнашы окъуйду.

№ 230

С—31

Соруулагъа джууабла джазыгъыз, кимни? нени? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин толкъун сыз бла сызыгъыз.

Соруула:

Кимни эгечи фермада ишлейди?

Кимни ийнеклери кёб сют бередила?

Нени бутагъы сынды?

Нени агъачындан пол къангала джарадыла?

Кимни санлары тойда ариу ойнайдыла?

Юлгю: Фатиманы эгечи фермада ишлейди.

№ 231

С—31

«Ана тил» китабладан кимни? нени? деген соруулагъа джууаб этиб, атны айгъакълаб келген сансыз членлери болгъан төрт айтым табыб джазыгъыз.

№ 232**С — 31**

1. Окъугъуз. Сансыз членлеге соруула сала, ала къайсы сёзле бла байланыб келгенлерин, тилни къайсы кесегинден болгъанларын айтыгъыз.

Рамазан Ахматны сакълайды. Ахмат аны кёрмегенди. Айю мамурачны джууундурду. Уучу аланы эследи. Ол мамурашчыкъны тутду. Уучу аны юйге келтирди.

2. Айтымланы джазыгъыз, кимни? нени? деген соруулагъа джууаб этиб, этимни (хапарчыны) айгъакълагъан сансыз членлени пунктир бла сызыгъыз.

Юлгю: Рамазан Ахматны сакълайды. (Кимни сакълайды? — Ахматны.)

№ 233**С — 31**

1. Кимни? нени? деген соруулагъа джууаб этиб, атны айгъакълагъанланы тюблерин толкъун, этимлени айгъакълагъанланы пунктир сызчыкъла бла сыза джазыгъыз.

Муссаны къарнашы Муссаны излейди. Муссаны атасы къойланы кютеди. Хусейни атасы уа ийнеклени орунларына тагъады. Энди ала къошда малланы семиртирикдиле.

Фатиманы тенги школда ишлейди. Ол сохталаны къарачай тилден окъутады.

2. Юлгю: Муссаны къарнашы Муссаны излейди. (Кимни къарнашы? — Муссаны. Кимни излейди? — Муссаны.)

№ 234**С — 31**

Берилген сёзтутушла бла айтымла къураб джазыгъыз. Хапарны аягъы. Хапарны айтды.

1. Окъугъуз, кимни? нени? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени айырыгъыз, ала тилни къайсы кесеклерин айгъакълагъанларын айтыгъыз.

Ахмат арбазны кыйырына джетди. Ол Хызырны кёрдю. Хызыр чаналаны иги джити этгенди. Ала, нартюхню чагасын этиб, Къашханы излерге чегетге барлыкъдыла.

...Хызыр Къашханы хапарын айтды. Хызырны къашха эчкисини хапары чыкъды. Аны къозлар заманда ташха-агъачха къачыб кетиучю кыйлыгъы бар эди. Тюнене Хызыр бла анасы Къашханы излегендиле, аны табмагъандыла. Энди Ахмат бла Хызыр Къашханы излейдиле... (К. Ю.)

2. Кимни? нени? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин сызыгъыз. (— — — — —
этимни айгъакъ; ————— атны ачыкъ.)

1. Кимге? неге? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени табыгъыз, ала айтымда къайсы сёзлени айгъакълаб келгенлерин айтыгъыз.

Ахмат бла Хызыр юйге кирдиле. Хызыр эки гырджын кесек бла бир бышлакъ кесекни Ахматха узатды. Ахмат да аны къолтукъ тюбюне салыб, экиси да орамгъа чыкъдыла.

...Ала чегетге кириб кетдиле. Бюгюн кюн нюрюн джерге бек ариу тёкген кюнлени бириди. (Кѳ. Ю.)

2. Кимге? неге? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин пунктир сызчыкъла бла сыза джазыгъыз.

1. Къысха хапарчыкъны узун этиб джазыгъыз.

АЛМАЧЫКЪ.

Къып-къызылды алмачыкъ. Аны ашаргъа дыгаласды бир къызчыкъ. Ол алманы бир къолундан бир къолуна алады, ойнайды.

Кёзчюгю къарайды алмачыкъны ашаргъа, алай а кран бузулгъанды да, табмайды джууар чакълы бир суучукъ.

2. Тюбюндеги соруулагъа джууаб болгъан айтманы хапарчыкъны керекли джерлерине къоша, кимни? нени? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин сыза джазыгъыз.

Къайда битген эди алмачыкъ?

Сора къайда табды суучукъну?

Тюбюнде берилген соруулагъа толу джууабла джазыгъыз, кимге? неге? деген соруулагъа джууаб болгъан сансыз членлени тюблерин пунктир сызчыкъла бла сызыгъыз.

Кимге уллу махтау бериледи бизни къралда?

Космонавтны неге миндирдиле?

Кимге саугъа бердиле?

Асхат неге саб салды?

1. «Ана тил» китабдан кимге? неге? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлери болгъан төрт айтым табыб джазыгъыз.

2. Кимге? неге? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин сызчыкъла бла сызыгъыз.

1. Кесгин окъугъуз .

Туудукъла уа чыгъарла деб
Андан уллу джарыкъгъа,
Алгъышымы айтама мен
Мамырлыкъгъа, тынчлыкъгъа!
Джыр да, кюн да табдыргъанла
Сабийлеге, ма бизге,
Джерни, кёкню аты бла да
Минг бюсюреу ма сизге.

(Б. А.-К.)

2. Кимге? неге? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин пунктир сызчыкъла бла сыза джазыгъыз.

Кимге? неге? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин пунктир сызчыкъла бла, аны айгъакълай келген сёзлени эки сыз бла сыза джазыгъыз.

Къояннга тюл, къушха ушайды, майна къулакъгъа ташайды. (Е. А.)

Ёхтем Кавказ, салам айтама санга, тюрю-тюрю мийик, ариу таулагъа. (Кз. И.)

Ахматха да, Аскерге да, меннге да шахаргъа барыргъа керекди. Нинагъа, Эльвирагъа, Зуриятха, Заремагъа иги ишлегенлери ючюн уллу бюсюреу этдиле.

Юлгю: Къояннга тюл, къушха ушайды, майна къулакъгъа ташайды.

1. Тюбюнде берилген текстден бу соруулагъа джууабла табыб джазыгъыз.

Соруула:

Батыр ким болгъанды?

Ол совет аскерчилеге къалай тюбегенди?

Батырны не мураты болгъанды?

БАТЫР.

...Къазауат башланганында, Батыргъа он джыл да болгъанмы эди, ким билсин. Анасыз, атасыз къалгъан джашчыкъны кёбле джазыкъсына эдиле. Танг аласы бла Совет Аскерле, душманны къыстаб, элге киргенлеринде, Батыр алларына чыкыгъан эди. Аскерчиле анга ётмек, шекер, къол къабла берген эдиле. Кеслери ашагъан сагъатда, илеш джашчыкъны чакъырыб, тигим бере эдиле.

Ариу сёзлю, халал джюрекли аскерчилеге юрениб, къатларындан кетмей, юйюрсюнюб тургъан джашчыкъны командир чакъырыб, кёб сёлешди. Джашчыкъ кесин аскерге алдырыргъа мурат этгенди. (X. O.)

2. Джазылгъан айтымлада кимге? неге? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин сызчыкъла бла сызыгъыз.

Хапарчыкъны аягъына кёре, аллын джазыгъыз, кимге? неге? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин сызчыкъла бла сызыгъыз.

ДЖАЙ КАНИКУЛЛАДА.

...Вожатый бла экскурсиягъа бардыкъ. Анда кёб зат кёрдюк.

Берилген текстден кимни? нени? кимге? неге? деген соруулагъа джууаб этген сёзлени эм ала айгъакълаб келген сёзлени айырыб джазыгъыз.

Ташдан ташха секиредиле тау суучукъла. Къуюла баргъан тау сууланы къышны къыяматы да бузлатады...

Тебердукъа «Бойнакъ» деб атагъан уллу айю къышларгъа тешике киргенди. (А. М.)

Окъугъуз, тюбюнде берилген планнга кёре, халпарчыкъ къураб джазыгъыз.

ХАМИТ.

Танг атар-атмаз эл къозгъалыб башлады. Джазгъы ишлени заманыды. Хамит бюгюн кеч уянганды. Чегет бауур къаралгъанлыкъгъа, аязгъа эришгенча, бютеу элге джайылгъан тубан адам эслерча эди. Бюгюн сюрюб бошаргъа керекди ансы, жангурла джаууб башласала, кёбге созулукъду. Хамит ёгюзлени джегиб, арбаздан чыкъды. Тынчайгъан ёгюзле, джегилгенлерин онгсунмагъанча, акъырын атлайдыла. Тёгерекде сабан сургенле кёбдюле. Была барысы, кечикген джазгъа эришгенча, гузабадыла. (Д. Х.)

ПЛАН.

1. Эл къозгъалды.
 2. Эртденги тубан.
 3. Хамитни сабаннга чыкъгъаны.
 4. Хамитни аллай къайгъысы джокъду.
-

№ 246**С—31**

Берилген сѣзтутушла бла айтымла кѳураб джазыгъыз.

Тауланы джитилери. Тауланы суратлайды. Эллени юйлери. Эллени джасайдыла. Хамитге бердим. Атха минди. Терекни бутакъы. Терекни орнатдыла.

Кимни? нени? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин толкъунсыз бла, кимге? неге? дегенленикин пунктир сыз бла сыза джазыгъыз.

Юлгю: Шахарны юйлери кѳрюнедиле. Гугук терекге кѳонду. Сенекге саб салдым.

№ 247**С—31**

Окѳугъуз. Кимни? нени? кимге? неге? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин сызычубузча сызыгъыз.

Биз биригиб атлайбыз коммунизмге! Бириннет синггенди хар бирибизге.

Экиси да бирдиле бизге.

Ахматны иште махтадыла. Анга бюсюреу этдиле.

№ 248**С—31**

1. Кесгин окѳугъуз.

Коммунизм хорлар бизде,
Джашарбыз анда.

Хорлар, ёсер хар джерде —
Бегир дунияда. (Б. А.-К.)

2. Кимде? неде? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин сызчыкъла бла, ала айгъакълаб келген сѣзлени эки сыз бла сыза джазыгъыз.

1. Кимде? неде? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членле айтымда къайсы сёзлени айгъа-кълаб келгенлерин айырыгъыз.

Аслан Русланда кирпичик болгъанын сизди. Асланда Руслан да къоянчыкъ болгъанын билди. Ала бир-бирине къонакъгъа барадыла.

Бир джолда кирпичик чычханчыкъны тутду. Кирпичикде ийнеле бардыла. Ала аны джауларындан сакълайдыла. Къоянчыкъда уа узун къулакъла, сингир аякъла бардыла. Аякълары, къулакълары аны джауларындан къутхарадыла.

2. Кимде? неде? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин сызчыкъла бла сыза джазыгъыз.

«Ана тил» китабладан кимде? неде? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлери болгъан төрт айтым табыб джазыгъыз.

1. Назмучукъну азбар этигиз.

ПАРТИЯ.

Тюзлюк джолгъа сен къыбламаса,
Отда куймеген, батмагъан сууда.
Боранлы къышны джазгъа бургъанса,
Сен бараса кёкде, джерде, джашаудӕ.

(Х. Н.)

2. Кимде? неде? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин пунктир сызчыкъла бла сыза джазыгъыз.

Берилген текстден кимде? неде? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членле бла ала айгъакълаб келген сёзлени айырыб джазыгъыз.

Эртденбла кюн таякъла тау башлада къарны джылтыратдыла.

Керек кюнде кенг тенгизни балыкъ кибик джырабыз, самолетда, парашютда къанатлыча учабыз. (Б. Х.)

Менде, сенде сакъланады къарнашымы письмолары.

Джашчыкълада, къызчыкълада кызырадыла галстукла.

Колхозлада, совхозлада иш кызыу барды. Ишчиле алгъан борчларын сабанчылыкъда, малчылыкъда толтурадыла. Планда салынган борч алагъа законду.

Чегетде, тюзде, тауда къанатлыла кеслерини ишлерин этедиле.

Юлгю: Джылтыратдыла (неледе?) башлада.

Соруулагъа джууаб джазыгъыз, кимде? неде? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин сызчыкъла бла, ала айгъакълаб келген сёзлени эки сыз бла сызыгъыз.

Кимде ариу хали болады?

Неде битеди кёгет?

Кимде джылтырайдыла хазырла?

Джылы тончукъ неде барды?

Витаминле неледе кёб боладыла?

Кимде орденле джылтырайдыла?

Юлгю: Кёгетледе витамин кёб болады.

Окьугъуз, берилген планига кёре, хапарчыкъ къураб джазыгъыз.

САҚЪАТ.

Къачан, къайда сақъат болгъанын ол ёмюрде кишиге айтмагъанды. Узакъдан аны юйюне къонакъ келеди деб, хапар джайылмагъанды.

Бир аягъын къайда эсе да басдырыб, эки таякъ бла бир аякъда джюрюйдю ол. Ётген къазауатны сау эсгертмесича айланады. Кюн сайын бир джерге, къаяны къатына барыб, аны ёшюнюн сылайды ол. (К. Б.)

ПЛАН.

1. Ёмюрде кишиге айтмагъанды.
2. Къаллай хапар джайылмагъанды?
3. Ётген къазауатны сау эсгертмеси.
4. Къаяны ёшюнюн сылайды.

1. Айтымланы окьугъуз, кимде? неден? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членле къайсы сёзлени айгъакълаб келгенлерин айтыгъыз.

Агъачдан, темирден кёб затла этиледиле. Этилген затладан адамгъа уллу болушлукъ болады. Къаладжюкден, трактордан, комбайндан башланадыла ала. Аласыз элчиле джерден хайыр алаллыкъ тюдюле. Къурчдан, чоюндан, джезден, багъырдан тюрлю-тюрлю машинала этиледиле.

2. Кимден? неден? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин пунктир сызчыкъла бла сыза джазыгъыз.

1. Кесгин окъугъуз.

АКЪ БОЯУ.

...Къуралгъанды ол бояу
 Минги Тауну къарнындан,
 Чыммакъ къайнаб барыгучу
 Шоркъаланы джырындан.
 Къуралгъанды ол бояу
 Кёкде чилле булутдан,
 Хар таулуну юйюнде
 Уюб тургъан джууртдан.

(Дж. Х.)

2. Кимден? неден? деген соруулагъа джууаб этиб, ол айгъакълаб келген сёзлени тюблерин сыза джазыгъыз. (— — — — , —————).

Юлгю: Къуралгъанды ол бояу Минги Тауну къарындан,

Берилген назмудан кимден? неден? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членле бла ала айгъакълаб келген сёзлени айырыб джазыгъыз.

Ашхы мурат — оюлмаз кёпюр,
 Таукел ётдюрюр шоркъадан, тардан,
 Къара кюнде этеди ётгюр,
 Артха турмазча таб къанлы джаудан.

(Х. О.)

Юлгю: Ётдюрюр (неден?) шоркъадан, ...

№ 258**С — 31**

Точкаланы орнуна керекли сансыз членлени сала джазыгъыз.

Кёкей кыш... джурюйдю. ... къачха дери джууукъларында. ... болады. Бузоучу болса уа, шапаны да озады, кирсизди, тириди. Не къой джал чыгъармагъанды, не ... сора да къыйын кечеледе, не кыш чилледе джылкы гёзет этмегенди. Алкын кеси оноуу бла узакъ джолоучу да болмагъанды. Тенглерини ... этиллик ишле артха къалыб, ... къарамагъанды. (Къ. К.)

Салынныкъ сёзле: джаздан, школгъа, къошда, къачдан, ызларындан, ичлеринде.

№ 259**С — 31**

«Ана тил» китабдан кимден? неден? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлери болгъан 4 айтым джазыгъыз.

№ 260**С — 31**

Сорууланы орнуна керекли сансыз членлени сала джазыгъыз.

...Къаяя тёппеле ичинде кюзгюдеча, кёрюнген кём-кёк (неледен?) чыкыгъан суучукъ терек (нени?) энишге айланыб, ашыгъа, (несинден?) къара суучукъла къошула, айный, кёлтюрюле, шоркъа таууш этиб, (несинде?) ууакъ (нелени?) элте, (неге?) тюшеди.

Салынныкъ сансыз членле: къулакъны төгерегинден, кёлден, джолунда ёзеннге, ташланы.

Узун хапарчыкъны къысхартыб джазыгъыз.

ТЕНГЛЕ.

Шонай бла Данай элде эркин джюрюген-лени бирлеридиле. Бу эки зыккылкёлек джашчыкъгъа, дагъыда былачалагъа чакъырылмагъан «къонакъла» (фашистле) асыры эс бёлмейдиле.

Джашчыкъла энди сыртлары бла ташыйдыла отунну, нек десегиз, немецле аман эшеклеге дери сыйыргъандыла — таулада улоу керек болуб. Тоблагъа дери чачыб, бирер затны бирер эшекге, къадыргъа, атха джюк-леб, ауушла таба ашырадыла. (Ч. М.)

1. Хапарчыкъны биринчи кесегин окъуб, баш магъанасын танытхан айтымланы таба, аланы айыра джазыгъыз.

2. Экинчи кесегин да алай этигиз.

Джазылгъан айтымланы окъуб, берилген хапар бла тенгleshдиригиз.

Къаллай? неллай? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членле.

1. Кесгин окъугъуз.

Джашил тенгизча, кёк сабанланы,

Ариу ийис этген гокка хансланы,

Омакъ кийимлерин терек бачхаланы

Сен келтиресе бизге, чомарт джай. (Х. Н.)

2. Къаллай? неллай? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин толкъун сыз бла сыза джазыгъыз.

№ 263**С — 32**

Берилген текстде къаллай? неллай? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин толкъун сыз бла, ала айгъакълаб келген сёзлени бир сыз бла сыза джазыгъыз.

Аскер керти да уллу джашды. Мийик, кенг джауорунлу, токъбет джашдан сууукъ окъла, айтханыбызча, джанлаб учханча, алкъын бир кере да джаралы болмагъанды. Тюзю, бир кере узун бурнуну учун тырнаб озгъанды къоргъашын кесек. (К. Б.)

№ 264**С — 32**

«Ана тил» китабдан къаллай? неллай? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлери болгъан төрт айтым табыб джазыгъыз.

Сансыз членлени тюблерин сызыгъыз.

№ 265**С — 32**

Текстден къаллай? неллай? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени, ала ачыкълаб келген сёзлени айырыб джазыгъыз.

Ала кёзлю чыпчыкъчыкъ камсык Дадык джашагъан уллу юйню излей келгенди. Бир уллу арбазда кёб субай терек, кёб гокка ханс ёсгенин кёргенди. Къара киштик да джокъ, сары ит да джокъ. Эшта, Дадык былайда джашай болур деб, энишге тюшюб, ариу тал терекге къоннганлай, Дадыкны къызыл велосипедин эшик аллында кёрюб къойгъанды. (Ч. М.)

Юлгю: Къаллай чыпчыкъ? — Ала кёзлю чыпчыкъ.

1. Точкаланы орнуна керекли сансыз членлени сала джазыгъыз.

...Чегетде джашай эди айю... эмен терекни тюбюнде кюрке къазыб, ичинде ... мурджар этген эди. Джай ... чегетде айланыб, ханс, тамыр, ... кёгет ашай эди, ... къыш а, ... урусуна кириб, джукълай-уяна, табанларын кёзю-кёзюу эме да кёмюк этдире тура эди.

Салынныкъ сансыз членле: Мазаллы, къарангы, къалын, джылы, чегет, терен, сууукъ.

2. Къаллай? неллай? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин толкъун, ала ачыкълаб келген атланы бир сыз бла сызыгъыз.

1. Кесгин окъугъуз.

Кюрт хазнала асырайла
 Чотча тауну тёппелери.
 Кёк кюзгюнгю къучакълайдыла
 Кюнню алтын кирпичлери.
 Тау суучукъ да шоркъулдайды,
 Сеннге саркъа къаяладан.
 Шош ингир да тынгылайды,
 Толуб къууанч сагъышладан. (Х. Н.)

2. Къаллай? неллай? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени, ала ачыкълаб келген сёзлени юлгюдеча джазыгъыз.

Юлгю: Къаллай хазнала? — кюрт хазнала. Къайсы тауну? — Чотча тауну.

1. Берилген соруулагъа толу джууабла джазыгъыз.

Соруула:

Къаллай кюн тийди?

Къаллай аяз урады?

Къаллай джел келди?

Къаллай жангур джауду?

Къаллай ырхыла барадыла?

Къаллай джаикъылыч тийди?

2. Джазгъан айтымларыгъызда къаллай? неллай? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин сызыгъыз (~~~~~).

Къачан? къайда? къайдан? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членле.

1. Окъугъуз, къачан? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени табыгъыз, ала айтымда къайсы сёзню айгъакълаб келгендерине эс ийигиз, тилни къайсы кесеги болгъанын айтыгъыз.

Бюгюн салкъын кюн болду. Ингирде жангур джауарчады. Тамбла экскурсиягъа барлыкъбыз. Джай кюнле исси боладыла. Къачада уа кюн салкъыннга айланады. Сентябрьда жангы окъуу джыл башланлыкъды. Ноябрьда къачхы, январда къышхы, мартда джазгъы каникулла боладыла.

2. Къачан? деген соруугъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин точка-сызчыкъ (— · — · —) бла сызыгъыз, ала айгъакълаб келген сёзлени уа эки сыз бла.

Юлгю: Бюгюн салкъын кюн болду.

1. Кесгин окъугъуз.

Къайдан болсун тынчлыгъы
Ариуджанны юйюнде...
Эртденбла кетсе чыгъыб,
Къайтады кеч, ингирде.

(X. O.)

2. Къачан? деген соруугъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин точка-сызчыкъ (— · — ·) бла сыза джазыгъыз.

Тюбюнде берилген айтымладан къачан? деген соруугъа джууаб этген сансыз членле бла ала айгъакълаб келген сёзлени айырыб джазыгъыз.

Менден азмы сюедиле ала бюгюн джашаб тургъан эллерин?

Биринчи кере кёргенме сенде, таныгъан-ма туугъан анамы.

Сенде ачдым дуня джарыкыгъа эм аллында мен кёзлерими.

Бир кюн джарыйды, чачылыб, булут...

Мычымай джетер тёбентин джелчик...
(X. O.)

Юлгю: Къачан джашаб? — Бюгюн джашаб...

Къачаң кёргенме? —

Ачдым къачан? —

Къачан джарыйды? —

Къачан джетер? —

1. Соруулагъа толу джууабла джазыгъыз.

Соруула:

Сен дерсге къачан бараса?
Биринчи дерс къачан башланады?
Сен къачан солуйса?
Дерсинги къачан этесе?
Къачан ата-ананга болушаса?
Тенглеринг бла къачан ойнайса?

2. Къачан? деген соруугъа джууаб этген сансыз членни тюбюн точка-сызчыкъ (— · — · .) бла сызыгъыз.

«Ана тил» китабдан къачан? деген соруугъа джууаб этген сансыз членлери болгъан төрт айтым джазыгъыз.

1. Къайры? къайда? къайдан? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членле къайсы сёзлени айгъакълаб келгенлерин айырыгъыз.

Сослан шахаргъа барады. Ол анда ишлейди. Шахардан алты сагъатда къайтады. Андан келсе, маллагъа къарайды. Рая уа школда ишлейди. Ол сабийлени экскурсиягъа элтеди. Экскурсияда сейир затла кёредиле.

2. Къайры? къайда? къайдан? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин точка-сызчыкъ бла, ала айгъакълаб келген сёзлени эки сыз бла сыза джазыгъыз.

Юлгю: Сослан шахаргъа барады.

1. Кесгин окъугъуз.

Ленинград шахардан темир станокла
Баралла Къазаннга, узакъ Востокга.
Востокну чабагъын алады Ташкент,
Сибирге мюрзеуюн иеди Чимкент.
Бакуну нефти уа, майна, джер-джерде
Моторла бурады сабан тюзледе. (Дж. Х.)

2. Къайдан? къайры? къайда? деген соруу-
лагъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин точ-
ка-сызчыкъ (· — · —) бла, ала айгъакълаб келген
сёзлени эки сыз бла сыза джазыгъыз.

Юлгю: Ленинград шахардан темир ста-
нокла
Баралла Къазаннга, узакъ Вос-
токга.

1. Точкаланы орнуна керекли сансыз членлени
сала джазыгъыз.

... мазаллы ГЭС-ле ишленедиле. ... Ильич-
ни чырагъы джанады. Барадыла ... космос
кемеле. Ишлейдиле ... джигит космонавтла.
Ала ... къайтадыла къашларын кериб. ... уча-
дыла джигит уланла. ... джашайдыла айла
бла джашла.

Точкаланы орнуна салынныкъ сансыз
членле: хар юйде, космосда, джер-джерде,
алада, андан, анда, космосда.

2. Сансыз членлени тюблерин точка-сызчыкъ бла
сызыгъыз.

Бу соруулагъа тубюнде берилген текстден джуу-абла табыб джазыгъыз.

Соруула:

1. Батыр нек болду къууанч тыбырлы?
2. Ол къарт анасы бла къалай тубешди?

ТАХСАДА.

...Батыр къууанч тыбырлы болду. Мындан барыб, анда къарт анасын кёрюб, элде къаллай аскерле бардыла, танклары, тоблары кёбмюдю, элни къалайындадыла, ала-ны билиб, мычымай чегетни ичи бла ызына къайтыргъа керекди.

Батырны, элге киргинчи, киши да кёрмедди. Элге киргенлей, къарт анасына барды. Къарт анасы, аны кёрюб, къойнуна кысыб джылады.

— Къоркъмай къалай кириб къалдынг ичлерине? Сен уялыр бир зат болмаз. Сени атасыз этген аладыла, биле болурса?

— Амма, билеме, бек ариу билеме... (X. O.)

1. Бу соруулагъа толу джууабла джазыгъыз.

Соруула:

Къачда къанатлыла къайры кетедиле?

Къачан, къайдан къайтадыла ала?

Къыш къанатлыла къайда кечинедиле?

Джаз ала къайда башлайдыла уяла этиб?

Сабийле алагъа аш къайда бередиле?

2. Салыннган соруулагъа джууаб этген сансыз членлени тублерин сызычубузча сызыгъыз.

1. Кесгин окъугъуз.

Юра, учдунг, кёкню алдынг,
Джулдузлагъа кенг джол салдынг,
Октябрны деу уланы,
Тенг къаратдынг сау дунияны.
Алгъа чыкъдынг, сен баш болдунг,
Кёб алимни, кёб алчыны
Муратларын сен толтурдунг.

(Б. А.)

2. Айырылыб басмаланган сансыз членлени,
ала айгъакълаб келген сёзлени айырыб джазыгъыз.

«Ана тил» китабдан къайда? къайры?
къайдан? деген соруулагъа джууаб этген сансыз
членлери болгъан юч айтым табыб джазыгъыз.

1. Кесгин окъугъуз.

Сынасанг, джашау ауушду саулай,
Джоллары ёрюш, айланчлы, тайгъакъ,
Таукел барады ёрлей, тырнакълай,
Ол аллыкъ тюлдю тынч джолну сайлаб.

(Х. О.)

2. Айырылыб басмаланган сёзлеге соруула са-
лыгъыз, къайсы сёзлени айгъакълаб келгенлерин
айырыгъыз.

Къаллай? деген соруугъа джууаб этген
сансыз членлени тюблерин 'точка-сызчыкъ'
бла сыза джазыгъыз.

№ 282**С—33**

Берилген айтымлада къалай? деген соруугъа джууаб этген сёзлени тюблерин точка-сызчыкъ бла, ала айгъакълаб келген сёзлени эки сыз бла сыза джазыгъыз.

Бир атым барды да, не юлешеме да, халкъгъа тенг джетдиралмайма. (Акъыл.)

Сен аман болсанг, — бушуудан толгъан, сен иги болсанг, — къууанчлы болгъан. (Ана.)

Халкъла суйген терекди, дуниягъа бек керекди. (Рахатлыкъ.)

№ 283**С—33**

Берилген айтымладан къалай? деген соруугъа джууаб этиб, ала айгъакълаб келген сёзлени юлгюдеча айырыб джазыгъыз.

Бизни областда малчылыкъ дженгил ёседи.

Иги уста иги ишлейди.

Джарыкъ адам джарыкъ сёлешир.

Джангы сибиртги ариу сибирир.

Юлгю: Къалай ёседи? — Дженгил ёседи.

№ 284**С—33**

«Ана тил» китабдан къалай? къачан? къайда? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членлери болгъан айтымла табыб джазыгъыз.

1. Текстни айтымлагъа юлеше, хар айтымны аягъына керекли тыйгъыч белгини сала джазыгъыз.

ШОНАЙ БЛА ДАНАЙ.

Уллу Ата джурт къазауат башланган сагъатда Шонай бла Данай биринчи классха барыргъа хазырлана эдиле Экисини юлери джолну эки джанында салынган эдиле акъ букъу басхан ташлы джолну юсю бла беш кере чынгаса Данай доп деб тюше эди Шонайланы арбазгъа Шонай да аны сакълаб тургъанча шын деб чыгъар эди аллына. (Ч. М.)

2. Башчы бла хапарчыны тюблерин сызычубузча сызыгъыз, сансыз членлени аууздан айырыгъыз.

1. Соруулагъа толу джууабла джазыгъыз.

Танг къалай атды? Кюн къалай тийди? Булутла къалай барадыла? Джел къалай урду? Кёк къалай джашнады? Джангур къалай джауду? Ырхыла къалай барадыла? Сабийле къалай ойнайдыла? Къанатлыла къалай джырлайдыла?

2. Къалай? деген соруугъа джууаб этген сансыз членлени тюблерин точка-сызчыкъ бла, ала айгъакълаб келген сёзлени эки сыз бла сыза джазыгъыз, ала айтымны къайсы члени болгъанларын айтыгъыз.

*ДЖЫЛНЫ ИЧИНДЕ
ОКЪУЛГЪАНЫ КЪАЙТАРЫУ.*

Ачыкъ эмда тунакы тауушла.

№ 287

С — 34

1. Кесгин окъугъуз.

Биз тюз туугъан къарнашлабыз,
Сен сабанчы, мен ишчи,
Экибизни къучагъыбыз
Ташдан, темирден кючлю. (Б. А.)

2. Ачыкъланы тюблерин сыза джазыгъыз.

№ 288

С — 34

1. Кесгин окъугъуз.

Къайтмазбыз биз ызыбызгъа,
Фашистлени артын этмейин,
Къызыл байракъны Берлинде чанчыб,
Муратыбызгъа джетмейин. (Къ. И.)

2. Тунакыланы тюблерин сыза джазыгъыз.

1. Кесгин окъугъуз.

Мынгаялла бир-бирине гюрюлдеб,
Таууш-туйюш этедиле дюнгордеб,
Сыйдам болуб, мамукъ кибик агъарыб,
Этеклери кюрен тартыб, къаралыб. (Къ. И.)

2. Зынгырдауукъ тунакыланы тюблерин сыза джазыгъыз.

1. Кесгин окъугъуз.

Кюн чыкъгъанча, рахатлыкъны тангы атыб
Тийгенча, тауну-тюзю джарытыб,
Чыкъдынг, Герман, сен космосха аккылсыз—
Сау дунягъа кючюбюзю танытыб. (Б. А.-К.)

2. Сангырау тунакыланы тюблерин сыза джазыгъыз.

1. Берилген айтымладан хапарчыкъ къураб джазыгъыз.

КЕЗЛЕУЧЮК.

Бир-бирчигин тюртуб, иссиледиле, бокъладыла суучукъну. Бир талай къозу келиб, талада кёзлеучюкню сууун ичдиле. Алай а не кёб ичселе да, тауусулмады кёзлеучюк. Бу кёзлеую Мусса джарашдыргъан эди. Джер тюбюнден кеси кесчигин тебериб, сюзюлюб келиб турду.

2. Беринчи айтымдагъы сёзде зынгырдауукъ тунакыланы, экинчи айтымда сангырау тунакыланы тюблерин сызыгъыз.

№ 292**С — 34**

1. Кесгин атынгы, тукъумунгу, атангы атын джаз. Аллы бла ачыкъланы, ызы бла тунакыланы тюблерин сыз.

2. Къарачай тилде ачыкъ харифлени тизимин джаз.

3. Аланы ичинде эки ачыкъ тауушну белгилеген харифлени айырыб джаз.

**Зынгырдауукъ бла сангырау тунакыланы
тюз джазыу.**

№ 293**С — 35**

1. Точкаланы орнуна керекли харифлени сала джазыгъыз.

Турна кёзлю ариу таула къубулу ...,
Кирпиклери ачылмайын джумулу...,
Кёз тиер де... ау тюбуне джашыны...,
Бугъойланы ауузлары ачылы...

(Кв. И.)

2. Зынгырдауукъ тунакы «б» сёзню аягъында къалай эшитиледи, къалай джазылады?

№ 294**С — 35**

Берилген сёзлени юлгюдеча тюрлендире джазыгъыз.

Адеб, ишлеб, арыб, ауруб, ашаб, аяб, базыб, басыб, безиб, сезиб, болдуруб, кюлдюрюб, тараб.

Юлгю: Безиб — безиб а, адеб — адеби, ...

№ 295**С — 35**

1. Берилген сёзлени тамырларында кьаллай тюрлениуле болгъанларына эс ийигиз.

Табакъ — табагъы, кюрек — кюреги, сернек — сернеги, таякъ — таягъы, сюек — сюеги, тулукъ — тулугъу.

2. Башындагъы сёзлени бёлюмлеге бёле джазыгъыз.

№ 296**С — 35**

Берилген сёзлени юлгюдеча тюрлендире джазыгъыз.

Къулакъ — къулагъы, джюрек — джюреги, джарыкъ, таракъ, къалакъ, бюрек, юркек, бармакъ, ачыкъ, джабыкъ, туякъ, безгек.

№ 297**С — 35**

1. Берилген сёзлени тюз джазылыуларын эсге тюшюрююз.

Къач — къашча, берч — бершчик, кюч — кюшча, борч — боршчукъ, джюлгюч — джюлгюшчюк, пурч — пуршчукъ, кесгич — кесгишчик, къарылгъач — къарылгъашчыкъ, тикгич — тикгишчик.

2. Басым белгилени сала джазыгъыз.

3. Басым деб неге айтадыла? Басымлы, басымсыз ачыкъ таууш деб а?

№ 298**С — 35**

1. Точкаланы орнуна керекли тунакыланы сала джазыгъыз.

Эки тулукъ аз...ы, бир да сыйдам къаз...ы, кычырады, сарнайды, тегере...ин къармайды. (Бешикде сабий.)

Къуйру...у узун къара тауукъ. (Араун.)
Амма сюзгю...чюк бла сютню сюзеди.

2. Берилген айтымдагъы сёзлени басым белгилерин сала джазыгъыз.

№ 299**С — 35**

Берилген сёзлени ким? не? деген соруулагъа джууаб этерча тюрлендириб джазыгъыз.

Садагъы, чырагъы, балагъы, сюеги, къонагъы, талагъы, билеги, Алибеги, Абреги, Батырбеги, Исхагъы.

Ким? — Къонакъ,

Не? — Садакъ,

№ 300**С — 35**

1. Кесгин окъугъуз.

Джуртум кенг джолдад,
Ленинчи къолдад,
Чагъад, ёсед,
Ишсиз кюн ашыргъан
Элден бет джашыргъан
Джашауун кесед. (Б. А.-К.)

2. Айтылгъаны бла джазылгъаны бирча болмагъан тауушланы тюблерин сыза джазыгъыз.

№ 301**С—35**

1. Точкаланы орнуна керекли харифлени сала джазыгъыз.

Майыл ишлемей...и,
Къыйынны суймей...и
Айтчыгъыз, тюзмю...ю
Урунмагъан бюгюн,
Заранчы тюлмю...ю? (Б. А.-К.)

2. Кесгин окъугъуз.

№ 302**С—35**

Берилген сёзлени юлгюдеча тюрлендире джазыгъыз.

Барад, келед, чабад, биригед, керилед,
кюлюмсюрейд, джекиред, секиред.

Юлгю: Барад — барады.

№ 303**С—35**

1. Точкаланы орнуна керекли харифлени сала джазыгъыз.

Бир чып...ыгъым барды да, къач...а дери учмайды. (Чапракъ.)

Абу къыс...ан таш кёрдюм, кюнде бишген аш кёрдюм. (Госук.)

Джазыкъ кимди? — Джаз джат...ан.

Ис...акъ шкаф...а кирит салды.

Мух...ар чарх...а кегейле ишледи. Бас...а къаты бишгенди.

Иш ус... адан къоркъады деб бошуна айтмайдыла

2. Бир джерде джазылгъан сангырау тунакылары тюблерин сызыгъыз.

1. Тюбюнде берилген соруулагъа джууаб болгъан айтымланы хапарчыкъны керекли джерлерине къоша джазыгъыз.

ГЫБЫР ДЖАШЧЫКЪ.

Киши ойнамайды Наурузчукъ бла. Ол табханын юсюне джыйыб: «Меникиди, меникиди бу да, ол да», — деб ёпкелеб турады къуру да. Къалгъанла уа ойнайдыла биргелей, «бизники» деген болмаса, «меникиди» демейдиле бир затха да.

Соруула:

Наурузчукъ артда кимледен юлгю алды?

Энди ол ким бла ойнайды?

Ала къалай ойнайдыла?

Сен а къалай ойнайса тенглеринг бла?

2. Ал эки айтымда баш членлени тюблерин сызыгъыз.

Сёзню къурамы.

Берилген текстде сёзлени тамырларын белгилей джазыгъыз.

Бир джыл июль айда Таукъан колхоз джылкъыны биягъынлай тау джайлыкъгъа чыгъарды. Чатны аягъында талада стауат салды. Тайлы байталланы айырыб, энчи сюрюу этдиле. Джантугъан кюндюз алагъа къараучу болду... (Л. Х.)

Юлгю: Бир джыл июль айда ...

1. Кесгин окъугъуз.

Гитче джашчыкъ бешигинде

Тынч джатады.

Эки къолун кюн таякъгъа

Узатады.

Анга узалыб джеталсам деб

Кёгюрчюнча, мур-мур эте

Сёлешеди. (Дж. Х.)

2. Айырылыб басмаланнган сёзлени тамырларын белгилей джазыгъыз.

Берилген сёзлеге бир тамырлы сёзле къошуб джазыгъыз.

Сюр, къаз, джат, джет, кел, бар, бакъ, къакъ, чаб.

Ю л г ю: Сюр — сюрюу, сюрюучю, сюрюуча.

Айырылыб басмаланнган сёзлени столбиклеге юлеше джазыгъыз, хар сёзню тамырын юлгюдеча белгилегиз.

Керти адам джетген кюнде адамлыкъ этеди. Адамлыкъны сакъларгъа керекди. Хар не ишге да адамча къара. Адамлыкъдан багъалы зат джокъду.

Агъач адамны джашауунда керекли затды. Хасан агъашчыды. Агъашча керекли затла кёбдюле.

Ю л г ю: малчы,

малчылыкъ.

№ 309**С — 36**

Точкаланы орнуна керекли харифлени сала, сёзлени тамырларын сызчыкъ бла айыра джазыгъыз.

Аман адам кё... джашайды, де... бош сеирсинедиле. Тёгерек...е айбатлыкъ салгъан гок...а хансла мууал болсала да, чыгъанакъла биягъынлай турадыла. (Аланны айтыуларындан.)

№ 310**С — 36**

Кесгин окъугъуз, туюбу сызылгъан сёзлени тамырларын башларында белгилегиз тамыр белги бла.

Озгъан затла эсимде джашайдыла,

Артыкъ да бек урушну джаралары.

Джер да, кёк да таралыб джылайдыла,

Адам улуну къырылса балалары. (X. H.)

Сёзлени кёчюрюню къайтару.

№ 311**С — 37**

Берилген текстден тизгинден тизгинге кёчюрге болмагъан сёзлени айырыб джазыгъыз.

Зыккыл кёнчекчиги энишге тюше да, аны тарта, бир къолу бла бурунчугъун дженгине сюрте, Ибрагим дерсден юйюне джортуб кирди. Къыйырлары къобузча бюгюлген, бир къанаты сынган аптиекни букъу табхачыкъгъа сала:

— Атам къачан келликди? — деб сорду анасына.

Анга джууаб этерге анасыны заманы джокъ эди, кимни эсе да къой терилерин джалгъа алыб, ирагъач бла ийлей тура эди. (A. X.)

№ 312**С—37**

Точкаланы орнуна керекли харифлени сала, ал эки айтымны сёзлерин кёчюрюрча сызчыкъ бла бёле джазыгъыз.

Хуна, чалман ичлеринде терекле, бише тебреген кёгетлени кёлтюралмай, башларын эниш...е тут...андыла.

Терек тюблери бач...алада, хуна джанларына къысылыб, тауукъла бёлек-бёлек болу..., кюннге тынгыла... джатадыла. Бир-бирде джел къагъыб, бишген кёгет таууш этиб джерге тюшсе, илгени... ёрге къобу..., къанатларын къагъы... букъу этдире, тегерекге къарайдыла. (А. Х.)

№ 313**С—37**

Берилген сёзлени кёчюрюрча бёле джазыгъыз.

Хауа, джауа, сауа, берейик, алайыкъ, чабайыкъ, пальто, аппа, муккур, гокка, Чокку, чаппа, дунпукъ, исси, месси.

№ 314**С—37**

Айырылыб басмаланган сёзлени тизгинден тизгинге кёчюрюрча сызчыкъла бла айыра джазыгъыз.

Джел тохтаб, джылы кюн тийди. Кешене ни ичинде битген ит бурун терекни юсюне къонуб, гергеджыз, сенгкилчекча силкиниб, учалгъан да эталмай, джырлаб тохтаса, узалыб бурну бла кёкюрегин къашыйды. (А. Х.)

Кесгин окъугъуз.

Бир тил табыб, джюз минг чакълы бир чибин
Бир четенде шам тыбыргъа къарайды,
Сен а, иш этиб, алыб къара хар бирин —
Коллективге бойсунады, джарайды. (Ч. М.)

1. «Мени тенгим» деген темагъа хапарчыкъ къу-
раб джазыгъыз (хапарчыкъ беш-алты айтымдан къу-
ралады).

2. Биринчи айтымны сёзлерин тизгинден тизгин-
нге кёчюрюрча бёле джазыгъыз.

**Магъанасы джууукъ неда къаршчы
сёзлени къайтару.**

1. Назмуну кесгин окъугъуз.

Этеклери таш, агъач, чирик баула,
Къарангы миллетли, ой, ёхтем таула!
Кимге эсе да хошкелдиге тебине,
Чууакъ кёкню бир кесеги кёрюне. (Къ. И.)

2. Назмудан тюбюнде берилген сёзлеге магъана-
сы джууукъ сёзле табыб джазыгъыз.

Джигит, къыйырлары, джетдиле, ариу,
бурхусу, джахил.

1. Кесгин окъугъуз.

Къыш узуну джер тубюнде
 Къарангы тешик ичинде
 Тура-тура безгенбиз,
 Энди уа биз джаз келгенин,
 Джылтыратыб кюн тийгенин
 Кёб болмай билгенбиз. (Б. А.)

2. Тубюнде берилген сёзлеге магъанасы къаршчы сёзле назмудан табыб парала бла джазыгъыз.

Джарыкъ, джай, башында, тышында, келмегенин, джылтыратмай, эртде.

Юлгю: Джарыкъ — къарангы, ...

Тилни кесеклерин къайтарыу.

1. Назмуну кесгин окъугъуз.

БАЛ ЧИБИН.

Джазгъы кюнле джылы болуб,
 Тюзле гокка хандан толуб,
 Дуния къууат алгъанды.
 Бал чибин да аны билиб,
 Джерде гокка хансла кёрюб,
 Четенледен чыкыгъанды... (Б. А.)

2. Атланы айырыб джазыгъыз назмудан.

1. Кесгин окъугъуз.

Сынджыр таула кенгиге этек джаядыла,
Эринлерин чюйюрелле къаяла,
Мермер ташла джылтырайла, джаналла,
Ёзенлеге сейир келбет салалла.
Бет джанлары къалын ариу чегетле,
Ичлеринде хар бир тюрлю кёгетле,
Субай ёсген нарат, нызы терекле,
Салкъын, джууаш аяз ура, келекке. (Къ. И.)

2. Сыфатла бла ала ачыкълаб келген сёзлени айырыб джазыгъыз.

Ю л г ю: Сынджыр таула, ...

1. Магъанасы къаршчы сыфатла бла ауушдура джазыгъыз.

Сууукъ кече, исси суу, мийик нарат, джаш къайын, джарыкъ джыр, кенг джол, сыйдам къанга, джумушакъ орун.

2. Кесигиз сайлагъан сёзтутушла бла юч айтым къураб джазыгъыз, баш членлени тюблерин сызыгъыз.

1. «Бизни школ» деген темагъа беш-алты айтымдан къуралгъан хапарчыкъ къураб джазыгъыз.

2. Баш членлени тюблерин сызыгъыз.

3. Сансыз членле не соруулагъа джууаб этгенлерин, ала къайсы сёзлени айгъакълаб келгенлерин айтыгъыз.

№ 323**С—39**

1. «Бизни юйдеги» деген темагъа хапарчыкъ къураб джазыгъыз.

2. Джазгъан айтымларыгъызда тюбеген атланы, сыфатланы, этимлени тюблерин сызыгъыз. (Атны тюбюн — бир, сыфатны — толкъун, этимни — эки сыз бла.)

Айтымланы саны төртден аз болмасын.

№ 324**С—39**

1. Берилген этимлени юч столбикге юлешиб джазыгъыз.

Озгъан заман. Бусагъат заман.
Боллукъ заман.

Кетди, салады, салды, кетеди, саллыкъды, кетер, кетерикди, ойлашады, ойлашыр, ойлашханды, ойлашырыкъды.

2. Бир этим бла юч заманда юч айтым къураб джазыгъыз, баш членлени тюблерин сызычубузча сызыгъыз.

№ 325**С—39**

1. Назмуну кесгин окъугъуз.

Джитилеге, мийиклеге минедиле,
Ташны, агъачны тинтдиле, къармадыла,
Ызларына таш ёзеннге эндиле,
Тау байлыгъыны эски уясын кёрдюле.

(Къ. И.)

2. Назмудан атланы, сыфатланы, этимлени айырыб джазыгъыз.

Атла:

Сыфатла:

Этимле:

1. Берилген текстден башчы бла хапарчыны айырыб джазыгъыз, ала тилни къайсы кесеклеринден къралгъанларын айтыгъыз.

Къар къруду, джер ачылды.

Кёк кюкюрёб, суу чачылды.

Кюн кыздырыб, джер юсюне

Джап-джашил кырдык джайылды. (Б. А.)

Бир джолда тюзде ачыкъ къачды джангыз къроянчыкъ.

2. Баш членлени тюрлерин сызычубузча сыза джазыгъыз.

1. «Джай каникуллада» деген темагъа алты-дженни айтымдан къралгъан хапарчыкъ джарашдырыб джазыгъыз.

2. Хапарчыкъда баш членлени тюрлерин, этиучюгюзча, сызыгъыз.

3. Сансыз членлени айырыгъыз: не соруулагъа джууаб этедиле ала, къайсы сёзле бла байланыбдыла (айгъакълайдыла), д. а. к.

БАШЛАРЫ.

Ал сөз	3
------------------	---

Дидактика материал.

С—1. Тауушла бла харифле. Ачыкъла. Тунакыла	5
С—2. Уллу эмда гитче харифлени джазылыулары	13
С—3. Сёзню ахырында зынгырдауукъла бла сангырау тунакыланы тюз джазыу	21
С—4. Сёзню ортасында зынгырдауукъла бла сангыраулары тюз джазыу	27
С—5. Сангырау тунакыны зынгырдауукъгъа айланыу	35
С—6. Сёзню ортасында «ч»-ни «ш»-гъа айланыу	39

Сёз.

С—7. Сёзню тамыры бла аффикси	45
С—8. Бёлюм	49
С—9. Басым	55
С—10. Экиленген тунакыла	61
С—11. Къысха «у», «й» болгъан сёзлени кёчюрю	65
С—12. «Ъ», «Ь» болгъан сёзлени кёчюрю	69
С—13. Магъанасы джууукъ сёзле	73
С—14. Магъанасы къаршчы сёзле	81

Ат.

С—15. Ким? не? деген соруулагъа джууаб этген сёзле	89
С—16. Атны магъанасы	93

С—17. Энчи эмда тукъум атла	101
С—18. Атны саны	107

Сыфат.

С—19. Сыфатны магъанасы	115
-----------------------------------	-----

Этим.

С—20. Этимни магъанасы	127
С—21. Этимни заманы	133
С—22. Бусагъат заман	135
С—23. Этимни озгъан заманы	141
С—24. Боллукъ заман	147

Айтым.

С—25. Айтымны юсюнден окъулгъанны къайтаруу	157
С—26. Хапарлаучу, соруучу, келтиюртюучю айтымла	161
С—27. Башчы	171
С—28. Хапарчы	175
С—29. Айтымны сансыз членлери	185
С—30. Джайылмагъан бла джайылгъан айтым	189
С—31. Джайылгъан айтымны сансыз членлери	191
С—32. Къаллай? неллай? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членле	217
С—33. Къачан? къайда? къайдан? деген соруулагъа джууаб этген сансыз членле	223

Джылны ичинде окъулгъанны къайтаруу

С—34. Ачыкъ эмда тунакы тауушла	239
С—35. Зынгырдауукъ бла сангырау тунакыланы тюз джазыу	243
С—36. Сёзню къурамы	251
С—37. Сёзлени кёчюрюню къайтаруу	255
С—38. Магъанасы джууукъ неда къаршчы сёзлени къайтаруу	259
С—39. Тилни кесеклерин къайтаруу	261

Эльканов Магомет Казиевич

**ДИДАКТИЧЕСКИЙ МАТЕРИАЛ
ПО КАРАЧАЕВСКОМУ ЯЗЫКУ**

Грамматика, правописание и развитие речи

3 класс.

на карачаевском языке.

Редактор *А. Д. Баучиев*

Художник *Ф. И. Марков*

Художественный редактор *Л. А. Асланова*

Технический редактор *М. Г. Климовская*

Корректор *К. А. Салпагарова*

ИБ 2162

Сдано в набор 07.07.87. Подписано в печать 29.04.88

Формат 84x108¹/₃₂. Бумага типографская № 3

Гарнитура школьная. Печать высокая

Усл. п. л. 14,3. Усл. кр.-отт. 14,5

Уч.-изд. 4,2. Тираж 3000 экз.

Заказ № 3846. Цена 45 коп.

Ставропольское книжное издательство

Карачаево-Черкесское отделение

357100. Черкесск, пл. Кирова, 23. Дом печати

Карачаево-Черкесское полиграфическое объединение.

357100. Черкесск, Первомайская, 47.